

Egyetemi évek 2001—2009

Két nap Debrecenben

A vonat reggel hét körül indult, rendszerint a Nyugatiból, megkerestem az intercityt Debrecen és Nyíregyháza felé. Különös érzés fogott el, amilyent csak az Akadémián éreztem: valami az elhivatottságból és kiválasztottságból. A körülmények, amelyek közt utaztam – számos kollégámmal együtt -, egyáltalán nem voltak fényesek, sőt. Akár csak az Akadémián, ehhez a kiválasztottsághoz mintha épp ezek a szigorú körülmények jártak volna; kiválasztottnak lenni, kényelmesen, nem valami nagy dolog. De szorongani a vonaton, dohányfüstben és zsúfoltságban – télen nyakkabátok, nyáron izzadó útitársak között – az már valami. (Talán még Jónás is megirigyelhetné.)

Nem voltam egyedül sohasem; már ami a sorstársakat illeti. A Debrecenbe (Nyíregyházára) menő vonatok – akár csak a szegediek is – rendszerint tele voltak diákokkal és tanárokkal. Már a pályaudvaron föltűntek kabátjukkal, nyakkendőjükkel, főleg pedig kézitáskaikkal. A kézitáskákról azt is meg lehetett becsülni, ki hány napra megy (kivéve a filológusokat, akik bőröndöt vonszoltak maguk után – nem a váltóruha, hanem a kötelező olvasmányok miatt). Ami „intercity professzornak (megvetően) tűnt a fogadó egyetemen – bár igazság szerint jobbárs a hivatalnokok találták ki ezt a gúnynevet -, az hivatásnak, sőt küldetésstudatnak látszott az állomásokról. Igaz, nem mindenki élte át olyan mélyen és elkötelezetten, mint én, de az is igaz, hogy ritkán cserélték föl vidéki állásukat pestire. Nemcsak mert nem fogadták őket többé a pesti intézmények, nemcsak mert megszokták már „odalenn”, hanem leginkább mert vonzódtak az egyetemükhöz.

Amióta tanítani kezdtem, soha nem akartam Pesten tanítani (bár különösen a hetvenes években sokszor oktattam a Műszakin meg az ELTÉ-n). A vidék valahogy más – ebben egyetértettünk É-val, aki viszont tanári pályája nagy részét Pesten dolgozta végig, annál boldogabban és fölszabadultabban, mennél messzebb volt a városközponttól (legboldogabb és legtöbbször emlegetett iskolája a kőbányai László maradt). A teória, amelyet ehhez az életérzéshez gyártottunk (jó bölcsészekként), valahogy így hangzott. Az iskola és a tanár azoknak tud legtöbbet mondani, akik fölfelé törekszenek – de még nincsenek igazán fönn. A törekvő középrétegeknek, amelyek ambicionálják, hogy fiaik-leányaik iskolázottabbakká váljanak, mint ők; ugyanazokat a dolgokat tartják fontosnak, mint amit az iskola diktál és a tanár követel. Ilyen légkörben könnyű és örömteli tanítani, hisz a tanár fontosnak – talán az egyedül fontosnak – érezheti magát. A vidéki kis- és középvárosok gimnáziumai majdnem mind ilyenek voltak (a fővároséi, mennél beljebb haladtunk a központ felé, annál kevésbé). Így voltam, voltunk sokan ezzel az „intercity professzorsággal” is: azért mentünk, mert nemcsak tudtuk, de éreztük is, hogy fontosak vagyunk. Vagy ahogy egykori tanárom, Bihari mondta a képzőben: ha nincs mondanivalód, ne állj katedrára.

Volt mit mondanom – tele voltam mondanivalóval, s nem csak eleinte, hanem majdnem végig (nincs rosszabb dolog, mint ha egy tanár maga kezdi unni a saját óráit – mihez kezd vajon akkor a hallgató?) Úgy szálltam föl a vonatra – azzal az izgalommal -, hogy nekem el kell mennem oda, ott kell lennem, mintha ott már várnának, mert fontos üzenetet hozok. Hogy mi volt az a fontos üzenet, az változhatott; de ez a motívum, ez a hajtóerő még sokáig eleven maradt; különösen amíg nagyobb közönséghez szóltam (az előadásaimat általában elég sokan látogatták, katalógust sohasem olvastam – már csak azért sem, mert megtörte volna előadó és hallgatóság együttműködésének azt a varázsát, amellyel kezdtem, s amelyre mindig építeni igyekeztem). Megtörtént, hogy bombariadóra érkeztem az egyetemen, vagy munka közben ért a riadó. Megsúlygyenülten (és kielégítetlenül) mentem volna haza, bár lefűjták a riadót – amikor megláttam, hogy a hallgatók visszajöttek az épületbe, s az előadó előtt csoportosan várnak.

Mint sokunknak, nekem is kedden kezdődött a hét, általában két napig tartott, amikor egyetemi tanácsstag voltam, akkor háromig. Két nap elegendő volt; azokban az években, amikor három napig maradtam, azt érzetem (mondtam is), hogy már nincs mit keresnem Pesten. Debrecen, az egyetem és a Nagyerdő befont és körülölelt. Ebből az ölelésből két nap múlva még ki tudtam szakadni – Debrecenről elszakadnom is órákat vett igénybe -, három nap után már alig voltam képes. Megérkeztem a Nyugatiba, kiléptem a forgalmas körútra (sötét, lámpafény, autók, buszok, villamosok, érdektelen, fáradt, idegen arcok, emberek), s az érzés: hol is vagyok? Mit is keresek én itt?

Két nap volt Debrecen, „csak kettő”, mondhatta volna bárki, de erre a kettőre úgy készültem, mint színész a föllépésére, mint első bálos a táncára. Készülni már akkor elkezdtem, amikor leszálltam a vonatról (bármilyen fáradtan is), aztán Pest persze elsodort. De mihelyt nyugalmat találtam, befelé, magamra figyelhettem – rendszerint hét végeken – eszembe jutott, hogy készülnöm kell. Készültem előbb az íróasztalnál, aztán az intézetben (bevallom), végül a vonaton, Debrecen felé. Míg csak meg nem érkeztünk.

Sokan sok mindent csináltak a vonaton, Gunszt Péter például megrögzötten aludt. Hajnalban kelt, futott egy kört – előbb a Pasaréten, ahol korábban lakott, majd Budakeszin, ahová később költöztek -, elérte a vonatot, s ott késő reggeli álomba merült. Végigsétáltam a zsúfolt kocsikon (a hétéórasi népszerű volt, jegyet sem mindig kaptam rá, előző nap szerettem megváltani, hogy maradjon még helyjegy), a középsőn Gunst Pétert találtam, a dohányzóban pedig Mészáros Istvánt. Nagyban pöfékelt, és krimi olvasott (ritkán készült, akkor is elsárgult lapokat forgatott, úristen, hány éves jegyzetek?). Letette a cigarettát, és maga mellett mutatott helyet. Megörült, amikor meglátott, én is örültem neki. Hat-nyolc évvel lehetett idősebb nálam, orvos, néha trágár szájú, de mindig meleg szívű ember. (Látta, milyen letört vagyok, Ennyit tudok segíteni, mondta, saját főztjével kínált vacsorára, és hipnotizálni próbált – meleg, otthonos érzés öntött el, nem tudom mi, de csakugyan segített).

Néhány ősrégi – és orvoshoz méltóan trágár – vicc után Hülvely Pista is megjelent; velem egy korú, mozgékony szemű, fogékony mosolyú kollégánk, aki politológiát tanított, tájékozott volt a világ, főként Pest dolgaiban, de ezt nem tukmálta rá a társaságra. Inkább hallgatott. Annál is inkább, mert nemsokára felébredt Gunst Péter, végigsétált a vonaton társaságot keresve, míg csak ránk nem talált. Teázni hívott (bár mindenkinek szólt, de főként Hülvely Pistát meg engem), falkában költöztünk az étkezőbe. Ott már vártak, ismertek. Ők ketten teát ittak, én sokszor inkább kávét. S Gunst rákezdte.

Gunst Péter fantasztikus volt. Az egész helyzet fantasztikus volt kissé – kikeveredtem az Oktatáskutatóból, kikeveredtem a minisztérium égíse alól, ahol akkor már húsz-huszonöt évet töltöttem. S most, hogy úgy moindjam (kis túlzással, de mégis), megint értelmiségi körben éreztem magam; olyanok között, akik nem beszélnek, hanem beszélgetnek, nem kiabálnak, saját igazukat bizonygatva, hanem kérdeznek, s ha válaszoltam, viszontkérdeztem én is. Gunst Péter történész volt, hízásnak indult alacsony ember markáns arccal, amely fiatalon (képen láttam) Bruce Willisére hasonlított. Mint történész és nálam egy tizessel öregebb, olyan kultúrába nőtt bele, amelyet én legutóbb az apámnál tapasztaltam. Nem a származásuk volt hasonló – Gunst Péter nem tolakodóan, inkább mint családi kultúráját viselte (egykori) zsidóságát -; hanem a társadalmi kör és kor, amelybe belenőttek (aminek Gunst még épp elérte a végét). Ha meglátogatott, sohasem felejtette el É-nak a virágot (É-hoz vonzódott, talán a nőkhöz általában is, vagy, amit É gyakran megállapított, az É „zsidós” külleme miatt). Egy-egy mondása, megjegyzése, véleménye, megfogalmazása még ma, halála óta annyi évvel is visszajár, idézem is. (Tört szívvel egyébként, mert később, szerencsére már a halála után, kiderült, hogy Pálkás néven még 1989-ben is jelentéseket írt.)

Ez az intercity professzorság nem csak –és nem is elsősorban – az anekdotázás alkalma volt; sokkal több annál, s ezt a felsőoktatás tudományos kutatása (ma már sok szakértője akad, akkor még alig volt) még nem derítette föl. Szépe György azonban, aki Pécsre zakatolt hetente, már figyelmeztetett rá: a „pestiek”, a „vonatozók” külön véd- és dacsövetséget jelentettek. S hogy mennyire, az a debreceni intercityn – később az egyetemi, majd a kari tanácsban is – kiderült. Vajdával is sokszor utaztam (Vajda Mihály; a vonaton reggelizett, meghívott, én aztán: Tartozom egy reggelivel neked. Te nem tartozol semmivel, mondta oktatóan, de nem elutasítóan, De ha meghívsz, szívesen elfogadom), egymást óvatosan kerülgetve beszélgettünk. S aztán: Csináljunk közös doktori képzést, rukkolt elő (épp kérni akartam). Közös érdek: sem a filozófiának, sem a pszichológiának, sem a pedagógiának önmagában nem volt elég professzora, hogy az aktuális előírásoknak megfeleljen. A debreceniek nem akartak hinni a fülüknek, ilyen együttműködés nem létezik. Létezett; legalább is addig, amíg mi, az „alapító atyák” (Vajda, Czigler István meg én) együtt utaztunk és együttműködtünk).

A vonat közben elhagyta Hajdúszoboszlót – az ablakon kinéztünk, megnyugodva, hogy még nem Debrecen -, aztán folytattuk; de akkor, bizony, már Debrecen volt. Az intercity meg is állt, hogy kifújja magát, s tovább nyíregyháza. Úristen, a kabátom, a csomagom – rohanás vissza a kocsimba (közben az ellenkező irányba a tömeg a leszálláshoz). A vonat épp mozdult, a holmimat még nem értem el, az ablak alatt Czigler integet. Pillanat alatt döntenem kellett (utálom), mit tegyek, a már mozgó vonatról leugrottam. Czigler várt, karjáén a kabátom, kezében a táskám. Mosolygott. „Kiszámítottam, hogy már nem fogod elérni”, mondta. Leheletnyi férfi barátság.

*

Debrecenbe már évek óta jártam, amikor az egyetem nemcsak a kezemet kérte meg (ezt egyszer már megtette Nagy Zoltán, a rektor), hanem, hogy úgy mondjam, házasságot is ajánlott Imre László közvetítésével (akkor épp a rektor, a híres hódmezővásárhelyi Imrék leszármazottja, összevont szemöldökkel mosolygott, és mindig garbót hordott, legtöbbször fehér). Az egyetem béremelést kapott, én Petrikás Árpád tanári státusán voltam, de csak részfoglalkozásban. Az lett volna jó, ha lejelenthetik a betöltött státust, arra igényelhetnek egy teljes tanári illetményt. A hú és elkötelezett Brezsnýánszky László kíséerte, hú volt és maradt

az egyeteméhez, elkötelezett a pedagógiának és a tanárképzésnek, barátok Imre Lászlóval. Egy szegedi konferencián találkoztunk, É is ott volt.

Erről a beszélgetésről már tudtam. Hasonló beszélgetések egyszer-másszor már megestek az épp aktuális dékán és köztem (most éppen a pszichológus Balogh László volt a dékán, maga is inkább pedagógus). Az ilyen hívások nekem mindig démoniaknak tündek (vagy talán tündériknek, ami kevésbé fenyegető, csábítóknak, szirénhangoknak). Mentem volna – de mint Odüsszeusz (képzeltém néha), magam kötöttem magamat egy gályához, amelyet még mindig irányítottam, bár már odahagytam volna (Oktatókutató). Tudtam – de legalább is gyanítottam -, hogy Pesten mennyire számítanak rám, ha nem is a minisztériumban (könnyen túlélték volna, s túl is éltek, ha elmegyek), de az intézetben. Különösen azok, akiket magam hívtam oda, magam vettem föl, vagy magam ígértem nekik állást. Ez kedd reggelenként még világosnak látszott, aztán dél felé, a délutánba hajolva (előadások), és este, közös vacsorákon már egyáltalán nem volt természetes, s különösen nem szerda reggelenként, séta közben. Aztán szerda este a vonaton fölerősödött, s mire csütörtök reggel visszamentem az intézetbe, megint csak nyilvánvaló volt, hogy álmodom, s én nem hagyhatok itt csapot-papot egy álom – Debrecen, a hallgatók, az egyetem – miatt.

Imre Laci azonban – Brezsnjanszkyval, Szegeden – alkalmas pillanatban érkezett, a lehető legalkalmasabb pillanatban. Válasom az intézettől (lelkileg legalább is) véglegessé vált; nem éreztem többé azt a bizonyos feszültséget az eszem (Oktatókutató) és a szívem (Debrecen) között. Sőt, jól el tudtam magyarázni – el is magyaráztam magamnak és másoknak, hogy mindenki érdeke, ha fő állásban az egyetemre megyek. Marasztottak, hogy másodállásban is lehetnék intézetvezető (nem lehettem volna, de főleg nem akartam már), viszont amikor Lukács Péter megmentőként föltűnt a láthatáron, őszintén és teljes szívvel mondtam igen-t Debrecennek. Ezúttal Imre Lászlónak (Brezsnjanszky előbb feszült volt, aztán fölengedett); épp csak a nyakába nem ugrottam az ajánlatért. Egy hajszállal – egy mondattal, egy bekezdéssel – többet beszéltem róla, mennyire örülök, mint üzleti tárgyaláson kellett volna. De hát ez nem üzlet volt – tán egyik félnek sem, mindenesetre nekem nem -, hanem fogadalom.

*

Kiléptünk, a kompánia, a nagyállomásról, előttünk az egyes villamos (ha sietünk, még elérjük. Igen, de nekem még jegyet... Na jó, akkor várjuk meg a következőt). Az egyes villamos a Nagyállomásról indult (azóta ott jár, hogy megszüntették a nagyerdei kisvasutat), a Nagyállomásra ér vissza. Rajta Debrecen színei és címere (bárány a keresztrel, lába a szentírásán, ahogy egy kálvinista városhoz illik, a kálvinista városhoz). Nincs is ilyen több. S nincs is több villamos Debrecenben.

Debrecen – az út idáig épp hogy csak elég volt arra, hogy „átzilipeljek”; pestiből debrecenivé (ha egyáltalán). Mert debrecenivé sohasem váltam – rajongásom nagyon nem debreceni volt, nagyon neofita -, a debreceniek szidták a várost, utálták egyetemüket, gyűlöltek néha egymást, néha az „ellenséges” kart, az aktuális kormányt általában, az elmaradottságot mindig. Befelé, egymás közt, lehalkított hangon (akár harsányan kiabálva, ordítózva, üvöltözve). De kifelé – kifelé debreceniek voltak és maradtak. Debreceniek – nem szocialisták, nem szabaddemokraták, nem fórumosok (és sok sok minden nem) -, mint ahogy nem bölcsészek, tétékások, nem irodalmárok vagy történészek) – debreceniek. SzLT (Szabó László Tamás) doktorált az Akadémián, neki is, nekem is fontos volt, billegett a léc. Körbejártam az akadémikusokat Debrecenben (bölcsészeket, tétékásokat). Itt tanít?

Debreceni? Hát persze! mondták, még mielőtt archaikus udvariasságát megismerték volna. Ja, ha debreceni... (nagydoktorok, akadémikusok, még akadémiai elnök is élvezték ezt a hátszelet).

Mindez persze nem volt szokatlan – vagy nem volt egészen az -, kollégáim Pécsről vagy Szegedről is ismerték ezt; csakhogy őket zavarta, én élveztem. Egyetlen szabály volt, aki ezt betartotta, annak jó sora volt (én a saját káromon ébredtem rá), debreceninek lenni kell, de nem akarni. Attól kezdve, hogy megfejtettem a szabályt – egy viharos doktori tanácsülésen -, kitárult Debrecen. Már amennyire Debrecen kitárul valakinek (bárkinek).

Mert Debrecen szeretni kell ahhoz, hogy megértsük, s ha egyszer megértettük, óhatatlanul beleszeretünk. Legalább is én (előzményeimmel a hátam mögött). Ha rácsodálkoztam valamire Amerikában, mindig azt mondták: Tudja, Amerika más. Tudtam, hogy Debrecen is más. Zötyögve, később suhanva a villamoson az egyetem felé (időközben kicserélték és Debrecen-színűre festették a villamosokat (arany-kék Debrecen zászlaja, mint Erdélyé és mint az új Ukrajnáé) próbáltam megfejtetni a „debreceniséget”.

Pestről nézve, Pesten beszélve róla a debreceniség egyszerűen elmaradottságot jelentett; legalább is úhy fordították le, ha meséltem róla. Le vannak maradvá húsz-harminc évvel – amikor a Nyugatiból elindultunk, még én is így láttam (a máshonnan kiselejtezett kocsikat a MÁV erre a „viszonylatra” csoportosította át). Amint Szolnokot elhagytuk (a Tisza gyakran kiáradt, körben végeláthatatlan víztükör), már nem voltam biztos benne. Püspökladány környékén megszoktam a tiszántúli beszédet (hanghordozást, szórendet), okosnak találtam, amit hallottam, és nem zavartak a szokatlan arcok (a Nyugatiban az egész még „fekete vonatnak” tűnt). Debrecenben aztán a taxis, a rendőr is megjegyezte: Miért kellett átnevezni az egyetemet? A Kossuth nem volt jó? S hogy a közbeszéd – nem értelmiségiek, nem egyetemre tartók, hanem a köz, a „nép” ilyesmin témázik, meghökkentő volt (sohasem hallottam sem Szegeden, sem Pécsen). A volt rektor (Bazsa György) meg ráfelelt: Debreceni Egyetem – nem tudományegyetem, az már volt -, hogy ha lehet, visszakeresztelhessük.

A villamos közben a Pálma cukrászdához ért, jó idő volt, többen leszálltak, hogy gyalog vágjanak át a parkon (a Nagyerdő déli csücske) az egyetemhez. Mellettem jobbról az MDF állított bánatos emléket a világháborúnak: Husztnak romvára (omló oszlopok, lehulló lepel). Néhány lépéssel odébb háborús emlékmű, a kötelező bakával, aki valami okból kivont karddal harcállásba merevedett. Az emlékoszlop másik három oldalán meg az elődei: ismerősek. Csak ez az egy itt, a háromszögű kalapjával – ez nem ismerős. Közlebb megyek, ez egy Mária Terézia korabeli katona, lábtekerccsel, korabeli fegyverrel. Miféle emlékmű?

A háromszögű kalapban Simonyi óbester „fiai” menetelnek („Simonyi óbester kisgyermek korába...”), ki tudja, mi az óbester, és ki volt Simonyi? (Persze, debreceni – még hozzá fontos, mert főút van elnevezve róla). S odébb a Dóczy út Dóczy Józsefről, az ki is? Ugyanaz, aki „a Dóczyt” alapította. Egy emlékoszlop Ruyter Mihályról (Michiel de Ruyter holland tengernagy), mert kiszabadította a gályarabokat – ismeretlen nevű idős asszony adományából.

Debrecennek történelme van; azaz mást tud és tart fontosnak a közös történelemből, mint akár Pécs, akár Szeged (Pestről nem is szólva). Simonyi és a „fiai”, Dóczy József s az ismeretlen adakozó a nagytemplom és a kollégium között ennek a történelemnek a része. Az emlékparkban középen egy süveges, palástos, körszakállas férfi; egyik keze a kardján, másikkban buzogányt fog. A jellegzetes Bocskai-ábrázolás, a könyvekből is ismert figura. Fején, vállán, kezében a szultán jobbágyainak jellemző jelvényei – egy alternatív király, török

támogatással? Igen és nem: ő a hajdúk vezére, a Hajdúság szabadítója, a régió „szentje”. Egy régióé, amelyet ha Pesten nem ismernek is, itt Debrecenben élő valóság. Partiumnak hívják, s a „fővárosa” Debrecen.

Nem a történeti Partiumé persze, nem is a valóságosé; egy képzeletbeli térségé, amely ebben a formában sohasem létezett, csak a debreceni tudat formálta azzá. Történeti tény vagy tudat azonban itt egyre megy. Ahol kft-t neveznek el a Partiumról, ott ez a tudat másra, többre is képes. Átformálja nemcsak a múltat, hanem a jelent is; másként értjük a történelmet és másképp a földrajzot is. A Tiszántúl itt nem kelet-nyugati megosztottságot jelent – mint másutt az országban; örzi még egy észak–dél megosztottság nyomait (Tiszán innen, az a Felvidék, Tiszán túl pedig – onnan nézve – az Alföld, a hódoltság). E tudat számára csak karnyújtásnyira van most Románia határa, Nagyvárad egy óra kocsival, a Bereg is könnyen elérhető (hallgatóim és kollégáim is jöttek onnan; ki tudja, merre nyúlik a Bereg, és hol a fővárosa?). A tiszántúli egyházkerületnek (reformátusok) címerük van, mint a nemeseknek volt; kölcsönadták Debrecennek; Debrecen pedig – a város, az egyetem – „visszaadta” nekik az egyetemi templomot (Pedig sohasem volt az övék, az egyetemre van telekkönyvezve, dohog Bazsa György). A tiszántúli reformátusok nem küldik hitoktatóikat a Károlyi Gáspár Református Egyetemre (az Pesten van, Károlyi meg Tiszán inneni); nekik is van teológiájuk, sokkal inkább működnek együtt az egyetemmel. (Nem véletlen; a háború előtt az egyetemnek teológiai kara volt, protestáns. Azaz református.)

Megpróbálom megrajzolni ezt az alternatív országot Debrecen körül, amelynek lehetne Debrecen a fővárosa. Három határt – a magyart, a románt és az ukránt – szelné keresztbe; nem baj, vékonyítsuk el az államhatár vonalát, így ni, és emeljük ki a megyehatárokat. Furcsa – mire is emlékeztet? Nagypám parókiáján mintha már láttam volna, mondja Pusztai Gabi, s hozza is: csakugyan, szinte pontosan az. Egy térkép a tiszántúli református egyházkerületről, határai a Tiszától a Bihari-hegységig nyúlnak. Közepén Debrecen a reformátusoké, Várad pedig a katolikusoké (meg a közigazgatásé). Lemásoltatom s kiakasztom: itt van. Megvan. A régió – egy sohasem volt „ország” (azóta kutatásaink kedvenc terepe, határok között és határokat keresztbe szelve).

Akár csak Kocsordról annak idején, Debrecenből mindig úgy értem vissza Pestre, mint egy más világból, amely más kultúrát őriz, más világlátást, más értékeket. Rejtve bár és fölmozsolva médiától, megcsonkítva és eltorzítva politikai kurzusoktól, főként a Rákosi és a Kádár-rendszerrel, mégis őriz egy másfajta országtudatot, egy alternatív szemléletet. Sohasem volt főváros, de – lehetett volna. Sokak (sokunk) tudatában maradt is.

*

Leszálltunk a villamosról – Nagyállomás – Egyetem, hirdeti a kiírás rajta, már fordul is vissza, kötelességtudóan a vasúthoz, újabb „intercity professzorokat” hozva (meg hallgatókat, beteget a klinikákra, közben piacra igyekvőket is) – az egyetem előtt szétválík a kompánia útja. Mind a főépületbe tartunk, mind sietünk, óránk, előadásunk kezdődik. Nekem épp 10-kor (sokáig zavart, hogy késem, sok tépelődés után ezt az előadást délutánra hirdetem meg); és siketek, hisz mondanivalóm van. Nem tudom, fogják-e, akarják-e érteni, mindenesetre rendszerint nagy, legalább is nagyobb termet kapok; sok a hallgató.

Úgy ülnek ott, mintha templomba jöttek volna – kötelességtudóan, fegyelmezetten figyelve, csipetnyi érdeklődéssel, kissé meghatottan (hisz egyetemre járnak -, én pedig úgy adok itt elő, mintha prédikálnék vagy tanítanék – azt is teszem). Nem kérdezek, nem szórakoztatok

(legföljebb köszönök, azt se mindig), már bele is fogtam a mondandómban. Hisz ezért jöttem én ide, ezt akartam itt nekik elmondani. Nem mert érdeklő őket – azt nem tudok, esetleg remélem -, nem azért mert kötelező (azért aztán biztosan nem), hanem mert fontosnak tartom, szinte rám van bízva. A reformátorok szerint Isten igéje „szól”, csak meg kell szólaltatni. Reformátor nem voltam még és nem is vagyok persze; de itt, Debrecenben megértettem, mire is gondolhattak. Arra az elragadtatottságra, amely az előadón erőt vesz, ha neki fontos dolgokat mond; arra a *flow*-ra, amely az előadón erőt vehet. S ha megjön, tán átragad a hallgatóságra is. Az én hallgatóságomra gyakran átragadt; néha csak ültek, de többször figyelő szemmel, néha föllelkesülten. (Legjobb könyveim így készültek Debrecenben, szinte magam sem tudtam, egyik gondolatmenetből mint következik a másik. Utólag olvasva csak csodálkozom: ilyeneket mondtam? Hogy találhattam ki?)

A nevelésszociológiát hamar kinőttem. Nem is arra készült, hogy szemesztereken keresztül taníthassak belőle; eredetileg csak összefoglalás volt (kompendium, mondatná velem az akadémiai nyelv), s ezen az új kiadások sem segítettek. Megpróbáltam bővíteni, toldozni-foldozni, aztán újabb és újabb tematikákra leltem. Különösen hogy megértettem a bölcsészkar logikáját: hirdess olyan előadásokat, amelyek figyelmet keltenek (nem baj, ha kilógnak is a tananyagból). Ez persze nem a „hivatalos” logika volt – bár létezett ilyen, senki sem vette sem a bátorságot, sem a fáradságot, hogy számon kérje egy professzoron. Debrecenben a professzor volt (és maradt, jó vagy rossz) a nagyúr, az adminisztráció pedig csak „cifra szolgál”. A szabadság sokakat megzavarhat – én a felelősséget éltem át. S a felelősségem (különösen hogy tanszékvezető lettem – sőt még azután is) a pedagógia volt.

A pedagógia Debrecenben szívesebben fogadott tárgy volt, mint más egyetemeken, amelyeket megismertem, de attól is megkövetelték – a pedagógiától, illetve aki képviselte, tanította -, hogy tudja a helyét. Én eleinte nem tudtam, később már nem is akartam tudni. A hely, amelyet az egyetem íratlan szabálya (rejtett tanterve, mondaná SzLT) a pedagógiának kijelölt, a szolgáló volt, én pedig nem szolgálni jöttem – az irodalmárokat, a történészeket, más fontos diszciplínákat és „szaktanszékeket”, hisz „üzenetet” hoztam (különben nem bumliztam volna hetente, igaz?). A tanári képesítón a rektor: Kérlek, ülj be, legyen ott a pedagógia is. Készséggel, feleltem, mielőtt a professzortársam is beül (ez persze nem volt divat, a képesítőre irodalmár vagy történész professzorok nem ültek be). Ebben megegyeztünk – a pedagógia helyében azért még nem.

Már csak azért sem, mert kollégáim a tanszéken megtisztelőnek érezték, ha részt vehettek a képesítőkön, vagy inkább fontosnak, sőt igen fontosnak tartották. Hiszen ezért vagyunk, nem? Mondogatták önmaguk legitimációjaként. Én azonban az Oktatókutatóból érkeztem, kívülről tehát, s nem is egészen önként (mert hívtak, hogy ne mondjam, „küldtek”). Úgy éreztem, az értelmiségi lét forog kockán (a sajátom is, sőt mindenekelőtt az), ha engedek az ilyen szolgáltságoknak. Hogy mi vagyunk a tanárképzés (pedagógusképzés, mondogatták egyesek – irodalmáram, történészeim vagy nyelvészeim hallani sem akartak erről), ez a hivatásunk, ezért vagyunk, tehát ott kell lennünk. Szolgálatban, ha kell, szolgálóként is.

Nahát, nem. S bár megbotránkoztattam a kollégáimat, új jelszót fabrikáltam, mégpedig: a tanárképzés teszi tönkre a pedagógiát (a pedagógia meg a tanárképzést, gondoltam egyúttal, bár ezt már nem mondtam). Az egyetemi tanácsban is megismételtem, amikor a tanárképzés szakgazdaságáról volt szó: Szívesen vállalom, a szakgazdaságával együtt (a későbbi Bologna-folyamat egyik gondolata). A tanárképzés soha sem lesz a pedagógiáé, válaszolta – nyílt színen Bazsa (akit régen ismertem, mind jobban kedveltem, barátságot éreztem iránta – sok mindenért, ezért éppen nem). Ezt visszamondtam a tanszéken, és hozzátettem: ha hallgatónk

nincsen, semmink sincsen, legkevésbé finanszírozásunk. Vagyis nem elég, hogy tanszék vagyunk, szakunk is kell legyen.

Ebben mind egyetértettünk (a tanárképzésben persze nem), szerencsénk is volt (mert volt szakunk, csak szüneteltették, nem volt jelentkező). Szaképítés közben szembesültem vele, miért; a pedagógia – ahogy a tanárképzésben megjelent, alkalmatlan volt arra, hogy önálló tudományként tanítsuk (s mi, legtöbben, magunk is alkalmatlanok voltunk rá). A szaktanszékekkel folytatott harcban (jó, mondjunk csak versengést) mindenki igyekezett kiszorítani a másikat az óraelosztásból; a szolgálonak, mennél alázatosabban hangoztatta fontosságát, annál kevesebb jutott. Pedagógia és pedagógus (a neveléstudományok oktatója) így fejlesztette önmagát, szinte tervszerűen vissza, hogy végül már ne is látsszék egyetemi stúdiumnak; maradjon csak meg a tanítóképzőkben, esetleg a főiskolán – vagy még inkább az iskolai gyakorlatban. Nem volt nevelésszociológia (hogy a saját könyvemnél maradjunk), nem volt didaktika (ki írt utoljára intelligenset, frisset), mint ahogy nem volt kutatómódszertan vagy neveléstörténet sem. Csak föltartott kezek és jajgatás (az újonnan indult szakunk első évfolyama előtt: Bocsánat, ez csak a pedagógia szak. S ami következett: mikor alkalmas a hallgatóságnak? Csak este? Akkor este tartjuk majd).

Én az előadásaimat reggel tízkor hirdetem, fő időben, és ehhez ragaszkodtam. A hallgatóknak: nem kötelező fölvenni a szakot. Az oktatóknak, hogy akkor nem marad senki: ha mi nem vesszük magunkat komolyra, akkor ki? (Magam is izgultam persze, még semmit sem tudtam a felsőoktatásból, s akiknek tapasztalatuk volt, mind helytelenítették.) De megtört a jég; még az első buktatásokat is elviselték (vérezzék az a hadsereg, idéztem, ezúttal a nagy Sztálint), s egy idő múlva egyre jobbak jöttek.

*

Kellett is; doktori képzést csak úgy indíthattunk, ha alapképzésünk is volt. Ó, az van, mondtam álnaivan, hisz minden tanárjelölt a mi szakosunk. Ezen a tanács tagjai jót nevettek (meg jót bosszankodtak), aztán kioktattak, hogy diszciplináris képzésről van szó (ha kell egyáltalán doktori képzés pedagógiából, Inkább több gyakorlatot adnátok nekik). Doktori képzés nélkül azonban nem lehetett a tanszéket építeni – odakerülésem idején erősen megfogyatkoztunk (ketten meghaltak, hárman máshová mentek, s – Brezsnjanszky Laci bánatára - épp a kézbesítőnk is elhagyott), utánpótlás kellett. A bölcsészkar készséggel ajánlott egy docensi állást (ilyen is minden szent időben egyszer ha előfordult, az új seprő azonban jól sepert), oda hívhattam-hozhattam SzLT-t; ez azonban korántsem volt elég. Újak – fiatalok, debreceniek – csak a doktori képzésből jöhettek, amellet, hogy ez a képzés lett lassan az egyetemi képzés koronája (mint később a Bologna-folyamat is elismerte, nem két ciklusú képzés, hanem három).

Ehhez ragaszkodta, s tán jól is tettem. Jó tanárképzés nincs doktori képzés nélkül, találtam újra egy jelszót (miért is?). Mert a tanárjelöltnek nem pedagógia kell (előre rágott, emésztett), hanem tudományos didaktika. S az csak a doktori képzésből nő ki (hát az Oktatókutatóból biztosan nem). S hogy mindenki lássa és érzékelje, tantárgyfelelős osztást, óraterhelést, teremelosztást mindig a doktori képzéssel kezdtünk. Különös, de ennek meglett a következménye, nagyon is kézzel fogható. A tanszék, amely addig egy képzeletbeli (soha nem létezett) egységes „pedagógiát” tanított, lassan diszciplinárákká bomlott szét; tagjai – bár nem voltunk sokan – kezdtek specializálódni. S egymáshoz átülni is (bár nem egészen önkéntesen); didaktika csoport mellett történetiek-elméletiek is alakultak, egy

„társadalompedagógiát” pedig összekötöttünk az én korábbi nevelésszociológiámmal (össze is ütköztünk a szociális munkás képzéssel miatta, s vereséget szenvedtünk).

Ennél is fontosabb, hogy a pedagógia – szerencsére már a hetvenes évektől neveléstudománynak keresztelték át, mint országszerte mindenütt – egyenrangú (alacsony rangú) tömegképzésből és képzőkből egyre markánsabban oszlott vezető oktatókra, meg új belépőkre, kezdőkre. Miért, nem mind ugyanazt tanítjuk? Fogadtak, amikor először próbáltam besorolások közt különbséget tenni (ugyanazt tanítottuk és tudtuk mindnyájan, vagy ugyanazt nem – kivettük a tételeket didaktikából, ha a szigorlatozó netán a tesztelmeletet húzta volna – azt, ugye, egységesen nem tudtuk). Most már megkövetelhetjük magunktól, hogy legalább némelyek tudják (s nekik ne legyen kötelességük a középkori nevelésről vagy a társadalmi mobilitásról értekezni).

Ahogy lenni szokott, mindez lassan megjelent a tanszék térbeli elhelyezkedésében is. Amikor elődöm, Petrikás Árpád – nem egészen önként – leköszönt a tanszék vezetéséről, szobáját átépítették és fölosztották; ő maga-magának kisebb részt rekesztett le egy sötét sarokban. Én is az ő egykori szobájában kezdtem debreceni pályafutásomat, óránként ingázva az iroda és a szobám között; amelyet ráadásul vele osztottam meg. Nem tűnt túl tanszékvezetőnek – jobbat akartam (a neveléstudománynak s magamnak). Értetlenség fogadott; különösen hogy kollégáim már elrendezkedtek a tanszékvezető szobájában, asztalokat toltak össze, közel voltak az adminisztrációhoz, s főként egyenlőknek érezhették magukat. Most azzal jöttem (Brezsnyánszky Laci óvatosan bár, de határozottan támogatott), hogy legyen a tanszéknek méltó központja, egy tanszékvezetői szoba, titkársággal; nekem jól hangzott, bár nem volt túl egyenlőségelvű (nem is szántam annak).

Egy nyári építkezés árán azonban megúsztuk – robbanás, túlzott feszültség nélkül -, s ha már helyezkedtünk, mindjárt kialakítottam-kiimádkoztam a „neveléstudományok” elkülönített csoportjait is. Nem lehetne itt maradni? Olyan jól együttműködnénk, kérte-ígérte Buda Mariann (nem lehetett). Nem szeretném a didaktikát! Inkább maradnék itt, valami összehasonlítóban – de akkor aztán mindent bele! (nem, nem lehetett). Könyörtelen voltam, mint a reformer, aki csak a jövőre függeszti tekintetét. Sok vér azonban nem folyt; a közös „ellenségek” (rivális tanszékek) összehoztak minket. Rendezkedésem csúcán egy előadót is meghódítottam, amikor kitaláltam, hogy Karácsony Sándorról nevezzék el. („Te szereted?” „Nem, de debreceni volt...”) Szerencsére az egyetem megértette; egyesek a tanítványának tartották még mindig magukat, mások meg szégyenfélét érezték vele szemben, hogy törvénytelenül kiakolbóltatták az egyetemről. Én ugyan még nagyobb arcképet akartam kiakasztani, nemcsak termet elnevezni róla – de erre azért már figyelmeztettek: Mindenütt ekkora kép van (mert volt már terme történészeknek, nyelvészeknek, irodalmároknak is).

*

Fölmentem a lépcsőn (első emelet, de másodiknak látszik, úgy konstruálták meg ezt a szép épületet), a fő lépcsőtől balra fordultam, a körfolyosón megint jobbra; most itt van a tanszékvezető (azóta intézetvezető) szobája. Kiírva a nevem, és (igen, kicsit szégyellem, de mégis) a rangom. Ez már nem semmi, egyetemi tanár és tanszékvezető. Kinézek a díszudvarra (én aulának nevezném, de itt így hívják, s szép kiállításokat rendeznek benne, most épp egy pásztorművészetit). Kinézek aztán délután, majd este is (kilencig maradhatok a szobában, azelőtt tízig is lehetett, de hát a biztonság – főként meg a biztonsági őrök), este meg zene szól. Tánciskolát rendeznek itt, vagy társastáncot tanítanak be; szép lányok, sudár (vagy bumfordi), szégyenlős vagy felszabadult fiatalok. Este, ha befejeztem, mint annyi éven át, majd a

kollégiumba megyek, ahol szobám van – lehetőleg ugyanaz, kértem -, előtte még egy utolsó séta, most már sötétben a park körül. Megállok Tisza szobra előtt, néhány éve helyezték vissza (Kisfaludy Stróbl alkotása). Alulról megvilágítva a markáns arcú, szemüveges férfi szigorú arca, zárt, konzervatív öltönye, kezében könyv. Mintha rám nézne, vagy el, a fejem fölött. Neki is hivatása van? Őt is szólították? Nem úgy néz, mint a gróf, aki mulat, miközben a szérüskert lángra lobban (Ady nem is látta, ezt a szobrot semmiképpen sem). Inkább úgy, mint az egyetem előtti parkban azok a reformátorok; ujjal a betűkre, arccal azonban fölfelé nézve.

Szerda reggel lesz a legjobb napom, óra előtt megint sétálok egyet. A parkban, a fák mögött – gyakori fénykép témám – az egyetemi templom tornya, az óra hét után van, tán fél nyolcat is mutat. Az egyetemen már várnak, majd belevetem magam. Aztán fáradtan („Te alszol”, lökött meg Gunszt Péter, falattal a számban, épp csak álmodtam egy rövidet), mégis elégedetten, visszamegyek a Nagyállomásra, a vonatra, Pestre. Csináltam valamit. Mit is?

Eger

A busz kifordult a Böszörményi útra, onnan pedig a Füredi útra. A Hortobágyon keresztül haladtunk Tiszafüred felé. Elhagytuk a nagyhegyesi bekötőutat, bementünk a körforgalomba, és kiléptünk onnan (nem fordultunk Hajdúszoboszló felé). A Látóképi csárdánál tovább eljutottunk a debreceniek büszkeségéig, a kilenclyukú hídig (az ilyen hidak alól fogyott ki a pusztán a víz. A Hortobágy nem úgy látványosság, ahogy a városi ember (a nem debreceni) képzelné; az út menti sás meg ritka nád már nem emlékeztet az egykori mocsarakra, ha csak nincs éppen belvíz. A Hortobágy a kutatóknak és a szakértőknek érdekes inkább; az utas elalszik tőle (én is; kivéve, ha ahhoz a kanyarhoz értünk, ahol 1999-ben nekimentem a szembejövő kocsinak, kis híján otthagya a fogam). Tiszafüredre értünk; „az Alföld halott szíve”, ahogy Süli-Zakar István kollégámtól és barátomtól, a földrajzostól megtanultam.

Hogy elérjem ezt a buszt, valamikor negyed és fél hat között kellett az egyetemről indulnom; villamossal a Kistemplomig, annak az oldalán be a Széchenyi utcába, s le a Kisvásártérig, a buszok végállomásáig. Egerbe a busz hat óra körül indult; ha nagyobb táskával voltam, különösen ha húztam magam után (gödrös járda, úttest), ez félórát is igénybe vett. Siettem, mert volt egyszer, hogy a busz kifordult a megállóból, s csak a kedvemért állt meg, másszor pedig meg se állt, én meg nem tudtam, hogy későbbi busz is van, s a megállóját se találtam. Kéthetente utaztam vele Egerbe szerda este, ott aludtam, mert az egri óráim csütörtök reggel nyolckor kezdődtek.

Tiszafüreden a busz – szép túrabusz, nemzetközi forgalomban is elment volna – általában kétszer állt meg: egyszer a villanyrendőrnél, másszor a megállójában. Mikor elindult, most már csakugyan lehetett aludni, Füzesabonyig. Ez a harminchármas út volt, amely keresztül szeli a Hortobágyot, majd az autópályán is átkel, úgy fordul be Füzesabonyba. Onnan már csak egy félóra van hátra, fél kilenc tájban Egerben lehet vele lenni. A színháznál szálltam le, ott be a Klapka utcán az Egészségház utcáig. Itt szálltam meg, a nyolcadik emeleten, ahol a vendégszobák voltak.

Ez az út Debrecenből Egerbe nem egyszerű utazás volt – azért nem írtam volna le -, hanem távozás az egyik kultúrából, megérkezés egy másikba. A magas épület, ahol megszálltam, ablakot nyitottam – általában túl volt fűtve -, kipakoltam, majd lementem sétálni egyet -, ez a magas épület a megyei pártiskola (bentlakásos) volt egykor. A fordulat után az

önkormányzaté lett, s az fölajánlotta a főiskolának, hogy hozzásegítse a főiskolát az egyetemmé váláshoz. Ettől a főiskola ugyan egyetemmé még nem lett, de kétségtelenül közeledett hozzá (s ma még közelebb van). Az épület a hetvenes évek ízlését és építészeti (meg beruházói) szokását tükrözi, akárcsak Pesten a Professzorok Háza, nekem mégis a megnyugvás, szinte a visszajutás, a hazaérkezés helye. Az L alakú épület kis teret kerít be védőn; szabad oldalán üzletsor, étterem. Tavasszal, kora nyáron a fiatalok kiülnek ide, zsong az élet. Az utca egyik végében barokk templom, a másik vége nekimegy a fürdőnek. Szemben az Érsek-kert. Megnyugtatóra gondolva ez a tér és ez az utca jutott mindig az eszembe.

Rendszerint besötétedett, amikor sétára indultam. A Kossuth utcát kereszteztem, aztán a Jókai utcán végig be az óvárosba. Egerben szerencsére nem nevezik óvárosnak a belvárost; és tulajdonképpen nem is az – sokkal előbb, forgalmasabb és központibb annál. Most persze – már kilenc óra van – a forgalom elült, csak az éttermek világosak, és itt is kiülnek a vendégek. A Dobó térre értem, megálltam, és jobbra fordultam, hogy lássam, megvan-e még a háromszínű lobogó. Ott lobogott a vár fokán (tehát mégis csak visszafoglalták a töröktől), a tér végét romantikus Dobó-szobor zárta le, háta mögött egyik kedvencem, az egri Szenátorház. Mellette kanyaroghatnék, ha akarnék föl a Várba – de most este van, nem akarok. Jobbra fordulva a Széchenyi utcába érek, ott a Líceum háta mögött vissza a Kossuth utcára. Még néhány lépés – már inkább tíz van, mint kilenc -, és végre újra a kollégiumban. Újra „otthon”.

Debrecen és Eger – két külön világ. Debrecen zord puritánsága engem újra meg újra a reformátoraira emlékeztetett (a zordságot és puritánságot a lehasznált járda és a csatákban buszokat kerülgető utasok növelték). Eger – a tavasz, a pompa (limitált kiadás persze), a meghittség és a könnyedség városa (legalább is ha szerencsésen túljutottunk a Hortobágyon). S zet a két világot mindössze néhány kilométer és néhány óra választja el egymástól, furcsa, meghökkenítő, csodás. Mint ahogy az Érsek-kert is az, a virágágyásaival, műtavával és mesebeli országútjával, meg azzal a két szerencsétlen figurával (Bródy és Gárdonyi, úgy állnak-ülnek ott, hogy megesik rajtuk az ember szíve).

*

Eger régi szerelem; régebbi, mint Debrecen (amely különben sem szerelem, sokkal inkább hivatás). S nem mondhatnám, hogy csak a vár, sőt, a vár inkább a ráadás, mint ahogy a fürdők is azok. Először a nyolcvanas évek derekán jártam ott, valamikor sikertelen pécsi kalandom idején. A főiskola már akkor egyetem akart lenni, s mint később megtudtam (elolvastam), eredetileg is annak épült, Eszterházy Károly érsek magánvagyonából, míg csak a jezsuiták Nagyszombatból meg nem akadályozták (udvari felsőoktatás-politika, ó!). Könyvtára, csillagvizsgálója, főépülete – akár egy barokk palota – máig az egyetemalapítást sugallják, sőt nosztalgizázzák. Nagy Andor – a kedves barát, aki oly gyerekesen tudott minden új technikának örülni; most éppen az iskolatévének – hívott, hogy a pedagógiát erősítsem, a reménybeli első egyetemi tanszéket; a nevemet is kiírta az irodájára az első emeleten, nem messze a főigazgatótól (később már egyenesen rektor).

Éveken át jártam boldogan Egerbe; akkor Pestről, vonattal, s ragaszkodtam hozzá, hogy gyalog jöjjen-menjen az érsek-kerten át a vasútig. A nevelésszociológiát tanítottam itt (mi mást), és az egri évek tanulságosak és üdítők voltak. Megszoktam ezt a közönséget, érdeklődőkre találtam, akiknek nem csak azt magyarázhattam el, hogy tanuljanak (kétszeri átolvasás, aláhúzás, kiemelés, próbaként fejből a vázlatot), hanem azt is, hogy mit is kell tudnia egy tanárnak (a szakját, meg a gyerekeket). Nagy Bandi minden érkezésemet

megünnepelte, távozáskor sokszor egri bort adott (holott nem is termelte); mindenki, aki kedveli, így gondol rá.

Ha Nagy Bandi nem emlékeztet rá, mostanra egészen elfeledtem volna. Azt meg teljesen, hogy Amerikából visszatérve hogyan tudunk kapcsolatokat szerezni Egernek (Valdostai Állami Egyetem, Georgia). Én ugyan (most már bevallhatom) az Oktatókutatót akartam ehhez a kapcsolathoz, de Harrington (Dr C. Tracy Harrington), a külügyes, aki nagy grandezzaival vacsorára hívott bennünket, megszagolta dolgot, és valami iskolát szeretett volna. Mi jut ilyenkor az ember eszébe – különösen ha Valdostában jár? Természetesen Eger. Komenczi Bertalan, komoly és lelkiismeretes tanár, aki kémikus létére az informatikába dogozta be magát, ragyogó szemmel mondta: „Valdosta. Az igen! Önállóan dolgoztunk, mindenkinek számítógépe volt.” (Amikor ezt mesélte, már Egerben is volt – Debrecenben viszont még távolról sem). Hallgattam, mint a mesét – hát igen, Georgia -, s csak később, hazafelé jutott eszembe: Jé. Ez a kapcsolat még mindig tart?

*

„Na, elvállalod? Vállald el!” sürgetett Nagy Andor, amikor meghallotta, mi végre járok most megint Egerben. A rektornál voltam, de az az igazság, hogy Mari (Nagy Mária) hívott; másként nem is jöttem volna. Nem mintha nem szerettem volna Egert; de akkor éppen Debrecen volt a szívem csücske (nem, a közepe), s ha mégis kiláttam belőle, akkor persze É betegsége.

Szarvasra érkeztünk, É szívesebben ment föl az édesanyjához, mint egyenesen ki a házhoz. Megálltunk hát a ház előtt, kitettem, valami árnyékot kerestem, mert tűzött a békési nap. Ahogy tolattam, megszólalt a telefonom, Mari. Nem akarnál jönni? Nem akartam, és egyenesen meg is mondtam neki (Debrecen, főként meg É). De Mari kitartott: Azért gondold meg. Nekem volna segítség... Körbekérdeztem a tanszéken, téged mindenki szívesen látna... Legalább beszéljük meg. É se bánta, valahogy beleegyeztem, beszéljünk. Ezért érkeztem most Egerbe.

Nagy Andor épp az uszodából jött – szerette magát sportosnak látni, azt is szerette, ha mások is tudják (igaza volt) – tolt a biciklit, elkísért a rektoriba. Sokan ültek már bent, többen, mint számítottam rá. Hirtelen csak Marit és a rektort láttam, a többieket csak egy szemvillanásnyira (Úristen, ezek itt vizsgáztatnak); s mint jó diákhhoz illik, mindjárt vettem is a könyvemet (az épp aktuálisat), mintha épp csak ezt átadni jöttem volna ide. Holott hívtak, s a rektor (akkor Hauser Zoltán volt, fiatalos arcú, terjedelmes férfi mókás körszakállal) mindjárt előadta, hogy meghívnanak. Magyaráztam, hogy Mari kedvéért jöttem, Egert szeretem (nagyon is), de Debrecen nem hagynám ott. Nem is kell, válaszolta, másodállásban nevezlek ki. Meg kell beszélnem Debrecenben (hirtelen hitehagyónak éreztem magam), Beszélj, nyugtatott meg Hauser. Gondolkodom, feleltem végül. Már az is jó, nyugtázta ő.

Mások is kértek a könyvből, ami a kezemben volt, mondtam, hogy Debrecenből küldök. Még nem fogtam föl, milyen megtiszteltetés ért: Estefánné (Estefánné dr Varga Magdolna) a szerveződő pedagógusképző kar vezetője, Mózes Mihály meg a főiskolai bölcsészkar dékánja voltak még ott (egyetemi rangokat és elnevezéseket kedvvel használtak). Nem csak udvariasság volt; csakugyan egyetemet építettek, jó légkörben, összehangolt egyetértésben.

Az aggályom, hogy mit fogok én Egerben tenni – mire futja még Debrecen és É betegsége mellett – hamar eloszlott; Hauser egyszerűen oldotta meg. Kutató professzor, állt a

kinevezésben. „És akkor tanítani?” Legyintett. „Tanárunk van bőven, te nem erre kellesz.” Hanem mire, kérdeztem magamban, de hamar kiderült az is. „Tanárképző tanácsot alakítok, annak leszel az elnöke. És persze képviseled a főiskolát a tanárképzés átalakításában.”

Ez hamarosan be is következett. *Collisio officiorum*, mondták a középkori moráleteológusok azt, amit szociálpszichológus utódaik szerepkonfliktusnak neveztek el. Meghívást kaptam egy tanárképzési tanácskozásra a minisztériumba, ahol épp a Bologna-folyamatot (a magyar részvételt) készítették elő, s ahol a főiskolák tanárképzéséért kellett (kellett volna) lobbiznom. Egyik oldalon az egyetemi képviselők ültek, másikon a főiskolák képviselői; szemben meg az új tanárképzés kidolgozói. Amikor hallgattam őket, az egyetemiekkel értettem egyet, akik a hagyományos tanárképzést védték; ha szólnom kellett – már noszogattak -, akkor olyan „főiskolását” kellett (kellett volna) mondanom (ebben a rendszerben a főiskolákon is folyják magiszteri szintű tanárképzés). Szerencsére nem értettem a tanárképzéshez – vagy ha értettem is valamicskét (hisz pedagógia tanszékvezető voltam), akkor sem tartottam szem előtt; engem a szakos, de főként a doktori képzés érdekelt (neveléstudományok). Egy pillanatra fölrémlett, hogy visszamondom Egert és a kutató professzorságot (ha valójában ezt jelenti). Szerencsére Hauser megértő volt, nem kérte tőlem számon az elkötelezettségeimet – s máskor nem engem küldött ilyen tanácskozásokra.

A tanárképzési tanács dolga Egerben az lett volna, hogy a szaktanszékek, a pedagógia, valamint a gyakorló iskola (akkor szervezték egygé) érdekeit összeegyeztesse; ehelyett a négy év alatt, míg elnököltem, részben az ügyintézés fóruma volt, de főként a tájékoztatásé. Hauser igyekezett mindegyiken megjelenni – de ha nem is mindegyiken, a legtöbbször. Ez a tanács az ő terepe volt – vagy elsősorban az övé -, nemcsak tájékoztatott, hanem hosszan és kedvvel adott elő, közben fölelevenítve, valósággal újra élve a vitákat, amiket folytatott. Az egyetem ügye ezekben a vitákban az eszmék világából a földre szállt (s vergődött is ott, meg nyert is); Eger, lépésről-lépésre, Hauser szívósságának, kitartásának és odaadásának köszönhetően – meg annak, hogy lojális és fegyelmezett munkatársai (magyarán: beosztottjai) voltak – a magiszteri szintű tanárképzés akkreditációt nyert. Miközben a törekvések és perpatvarok kanyarait és kitérőit hallgattuk – szinte drámaian ecsetelve -, lassan kibontakozott, majd győzelemre is jutott a szándék (hogy mesterfokon tanári diplomát lehessen szerezni Egerben is). Volt itt bevetve minden: személyes meghívások Egerbe, intézménylátogatás, a különlegesen fejlett számítástechnikai rendszer (most, amikor ott voltam, már nem az iskolatévé volt a valami, hanem az IKT). S nem utolsó sorban a pincék.

„Valahányszor jössz, te mindig könyvet adsz”, jegyezte meg Hauser, miközben újabb publikációm vizonzásául újabb palackot nyújtott át, ezúttal a saját pincészetéből. A Szépasszony-völgyben neki és a helyettesének (Kis-Tóth Lajos, mindketten Sárospatakról) közös pincészete volt, amelyet stílszerűen Magiszter-nek kereszteltek el. Nem játékpince volt ez azonban, hanem nagyon is komoly (komoly befektetésekkel, gondolom, nyereséggel is – meg kellő borokkal). Ilyen másnak is volt, de Magiszter-nek csak a rektor és helyettese nevezte a pincéjét. S ha Nagy Andor egykor – hogy Egerre ráhangoljon – egri borral kecsegtetett (vette), hát Hauser és barátai nekem is, meg azoknak, akik nagyon elleneztek, hogy főiskolán is folyják mesterképzés, a saját (egyébként kiváló) boraikat adták.

*

Egri pályafutásomat még a főépületben kezdtem (A-épület, nevezték szerényebben), miközben a B-épületben laktam (az a bizonyos pártakadémia). S közben megkezdődött, nem túl sokára pedig véget is ért az utca túloldalán az Érsek-kertre néző kollégium átalakítása. A

hallgatókat áthelyezték onnan, az épületbe pedig – hogy az új rendszerű tanárképzés legfontosabb követelményét teljesítsék – önálló tanárképző kart (Pedagógusképző és Tudástechnológiai Kar) szerveztek. Némi engedménnyel; mert az eredeti elgondolás, amelyet a Bologna-folyamat alapul vett, s amelyet már az OPI-sok is annyira szerettek, a „school of education” lett volna: olyan kar, amely a szaktanszékeket is magában foglalja, sőt alárendeli a pedagógiának és tanárképzésnek. (Ennek jegyében szerveződtek az általános iskolákkal együtt az 1940-es évek végén a pedagógiai főiskolák, köztük egy Debrecenben, amelyet később Egerbe helyeztek át; a mostani főiskola jogelődje.) Hauser azonban előbbre tekintett – az egyetem felé -, de nem is tehetett volna mást. A főiskola bölcsész és természettudományi kara kinőtte az effajta *school of education*-t; a pedagógia szerepe itt most az volt, hogy koordináljon.

Kézenfekvő lett volna, ha ezt az összehangolást épp a neveléstudomány tanszék kapja s végzi, mások (mondjuk, a pszichológia, a szociálpedagógia meg az andragógia) meg csak besegít; de int tudjuk, a felsőoktatás sem a „tisza ész” alapján szerveződik, alakul. Marinak pedig nagy esélye lett volna egy koordináló szerepre (s hagyomány is volt; Nagy Andor, a nagy előd, ezt – mosollyal, édes szóval, néha egyebekkel is – meg tudta tenni). Mari ezért is került ide – ezért hívták -, boldogan ment Egerbe, szeretett volna már önálló lenni, nemcsak bedolgozó valami háttérintézetben, s ha ez Pécsen, ahol először volt, nem állt össze, akkor Egerben, ahol fölnőtt, s ahol ingatlant is örökölt. Hauser tárt karokkal fogadta, mások is, sőt addig-addig, hogy Mari benyújtotta a professzori pályázatát, a minisztérium pedig el is fogadta (a szakma nem volt egyhangú ebben). Mari és tanszéke tehát átköltözött a szépen helyreállított épületbe (amely, emléktáblájának tanúsága szerint jegyzők árváinak készült száz évvel ezelőtt), s velük együtt persze én.

Mari tanszékvezetői szobáját a második emeleten rendezték be – kis melegítőkonyhával és mosdóval -, mellette nekem is egyet (amit azonban nem kizárólagosan, inkább csak epizodikusan használtam). Kissé hasonlóan az Oktatókutatóhoz – a Báthory utcában – a tanszék többi munkatársa Maritól távolabb, egy emelettel lejjebb költözött, ráadásul az irodája is. Én a helyében tiltakoztam volna (az utódai sem így használták, használják), Mari azonban, bár mindig kedves és mosolygós volt (engem mindig meggyőzött, nekem régóta imponált), tudott nagyon határozott lenni, a kéréstől tanácsokból pedig nem kért; az enyémekekből sem. Maradtunk ebben a fölállásban (leülésben).

Sajnos, másban is. Mari kutatóként vált ismertté, abban volt érzékeny és jó; s csak gondolta, hogy ismeri a felsőoktatást meg Egert – valójában nem ismerte (nem eléggé). S a kultúrája is egyre inkább eltért attól a szervezeti légkörtől, amelyet a főiskolán megismertem. Nem vágyott vezető szerepre (koordinálásra); s bár egyre kevésbé akarta, az új tanárképzés kiépülése során egyre jobban belesodródott. Ezzel a szereppel – hogy a pedagógia, amelynek vezetését megpályázta, elnyerte s akarta – közvetítő legyen szaktanszékek, gyakorló iskola meg a hallgatók között – nem tudott mit kezdeni, de nem is akart. Neki a pedagógia oktatáskutatás volt, az oktatáskutatás pedig körülbelül az, amit egykor az Oktatókutatóban megkezdett, s a Közoktatásban folytatott.

Ebből csakhamar konfliktusok lettek, kívül is, belül is. Sokszor elkerültük egymást – szerdai tanszéki értekezleteit már nem értem el, csütörtökön, amikor Egerben ébredtem s a tanszéken megjelentem, ő már sokszor nem volt ott -, de ha összefutottunk (mondjuk, szerda este) együtt vacsoráztunk, s panaszkodott. Előbb csak mellékesen, később egyre nyíltabban. Tanszéki kollégáival nem jött ki; sajnos, éppen azokkal konfrontálódott, akik egyfajta „tanszéki morált” (hagyományt, szokást, bejáratottságot) képviseltek, hordoztak; szerette volna, ha az ő oldalára

állok, akár magam is konfrontálódok velük. Bár régi jó ismeretségben voltunk, Mari meg én, ezt azért nem vállaltam. Nyugtatni próbáltam, amit egyre lehangoltabban vett tudomásul.

Megpróbáltam közvetíteni közte és a kar vezetése (pontosabban Estefánné Magdi) között, sikertelenül. Ebből csupán az jött ki, hogy szerdán Marit hallgattam s fogtam a pártját, csütörtökön Magdival ebédeltem, utána tanárképzési tanács (ő volt a helyettesem ott). Mindkettőjüket hallgatva igazat nem osztottam ugyan (magamban), de egyre világosabban látszott, ahogy konfliktusuk kiéleződik, s Mari fokozatosan szembekerül. Ez pedig baj volt, s mint később kiderült, jövátételten. Hauser kedvelte Marit, kérlelte és támogatta, ha csak tehetette, engedett a Mari kéréseinek. Magdira viszont támaszkodott. Kettejük konfliktusát enyhíthette, de föloldani nem tudta. Én sem.

Mari váratlanul hagyta ott a tanszéket. Váratlanul – ezt már ismerhettem; hisz így hagyott engem is ott, amikor az Oktatáskutatót próbáltam menteni Zsolnai és a Közoktatási támadásaitól. Már nem voltam aktív a főiskolán (mindenféle címzetes funkciókkal meg elvárásokkal), még megállapodtunk, hogy a következő félévben mit és mennyit tanítok (ezt szerettem, bár „kutató professzor” voltam). Aztán eltűnt – de úgy, hogy az e-mailjét is megváltoztatta. Mari (akiért megütköztem Horváth Mártonnal az Akadémián), a kedves, de sohasem engedékeny. Mari, a tünékeny.

*

É nem bánta Egert (Marit inkább), de ha már hozzájárult, látni is akarta, mibe kezdtem bele megint. Mari jó érzékkel súgta meg Magdinak, hogy É beteg, É-nak pedig, hogy Magdi is jár kezelésre. Ez – látatlanul – mindkettejüket barátságra hangolta; nekem nem kellett feszengem és magyarázkodnom. Hauser, aki nem volt híján az effajta gesztusoknak, É-t is meghívta Egerbe, várost nézni, főiskolát látni.

A Szenátor-házban foglaltak szállást (fizetni akartam, de gálánsan nem engedték). A Szenátor-ház nem csak kívülről volt mutatós, belülről is sajátos volt. Akkor még nem volt ismert – vagy nem terjedt még annyira el – az ilyesfajta intimitás: az egész ház, amelyet üzemeltetője a várostól bérelt, csakugyan olyan volt, mintha valami patrícus, egy városi szenátor lakta volna. Öreg (nem ócska) bútorok már az előtérben – a „recepció” is épp csak egy fél dolgozószobának hatott -, s ugyanaz a stílus tovább föl (jóllehet a bútorok szedett-vedettek voltak, de ízléssel válogatva és ízléssel kiegészítve, ahol kellett). Háttal a várhegynek és szemben egy kis előtérrel – ahol tavasszal és ősszel kávéház, nyáron fagyfalozó, télen meg borkóstoló üzemelt, megfelelő ponyvák alatt – a látvány és az életérzés valósággal mediterrán volt. (Másutt több ilyen is van, különösen délen; de ahol több ilyen is van, ott egy-egy nem különleges. Itt nálunk, zord északon, egy várrom alatt, egy kardos szoborra nézőn, a Szenátor-ház meghittség mellett emelkedettséget is sugárzott, és tiszteletet keltett.)

Vidám társaság, leültünk a kávéház-fagyfalozó egyik asztalához; Mariék férjestől csakhamar megjöttek. Míg a többiekre vártunk, Mari elmondta É-nak, hogy szorong, mert Jóska, a férje, összeveszett Magdi férjével, aki a város jegyzője volt (adminisztratív hatalom). Úgy kezdődött, ahogy ilyesmi kezdődni szokott: a másik visszaszólt... Jóska kényszerből van itt – a kedvünkért -, de nem tudja, mit kezdjen Magdival. Ezt alighogy elmondta, megérkezett Magdi és a férje. Hauser odatelefonált, hogy ő csak később, mert valami borverseny – de már az osztrák határon van. Á, legyintett Magdi, de Hauser később csakugyan megérkezett.

É most elemében volt. Az ilyen helyzeteket szerette – szálakat szőni-fonni -, ráadásul ismerte a szereplőket, Jóskát még kedvelte is. Főként pedig -. az unokaöccse révén ismerte Gézát, aki az É unokaöccsével egy évfolyamon végzett Pesten, a jogon. S míg mi, többiek Zolira vártunk (Hauser), majd végighallgattuk az újabb borász sikereket, É összehozta Saád Jóskát és Estefán Gézát, úgy hogy nemcsak megismerkedtek, hanem ki is békültek egymással. A koraőszi napfény épp odasütött a napernyőkre, a térre porondot húztam, mert valami együttes fog föllépni este. A hangulat magasra szállt, látnivalóan befogadtak.

É később fölment, lefeküdt, a folyamatos kezelésektől, bár sokat segítettek rajta, néha nagyon nem volt jól. Most is már csak feküdni akart, elbúcsúztunk. Ez volt asz utolsó ilyen találkozó – de a hangulata és az emléke megmaradt.

Mert később sokszor hallottam, hogy Magdi – előttem is, a hátam mögött is (visszamondták) – az én egri szerepvállalásomat mint valami plusz terhet állította be, valami áldozatot. „Annak ellenére vállalta, hogy a felesége akkor már...” Ezt túlzásnak éreztem, még ha volt is benne valami. Eger téiben és nyárban, unokákkal vagy magányosan, tanítva vagy csak turistaként, tanácskozva vagy sétálva, báméskodva vagy készülve (mondjuk, egy órára, egy előadásra) nekem mindig a megkönnyebbülés. Egy könnyed lebegés.

Éva

2002 július elején egészségügyi értesítés érkezett. Mozgó emlőszűrő állomást állítottak föl a Mammut (bevásárló központ) parkolójában, erről szólt a nyomtatott kártya. „Na, most elmegyek ide”, mondta É, ahogy fölvette, majd megint letette az íróasztalra a lapot. Fölfigyeltem.

É, ha tehette (nem mindig tehette persze mint tanár és mint közalkalmazott), kihagyta az ilyen szűréseket. A tüdőszűrőbe is csak rábeszéléssel lehetett elkalauzolni; és főként úgy, hogy én is vele mentem (általában ezt szerette, ezt szokta meg otthon, ha vele mennek, főként az apja). Fogorvoshoz sem járt, csak ha már fáj, és akkor is csak Szarvason. Nőgyógyászhoz se, csak amikor Esztert várta, vártuk (ki is kapott érte). Ilyenkor hetykén válaszolgatott, mint aki biztos önmagában és az egészségében. (Egyszer, még Kőbányán, hallottam valamit a rádióban a méhnyakrák szűrésről, és hogy hol vannak fölkészülve rá. Noszogattam É-t, de csak legyintett. Én a túlzottnál is aggályosabb voltam – olyan környezetben nőttem föl -, az ilyen hetykeségeket nehezen toleráltam.)

Faggatni kezdtem, hogy van-e valami baj, de nem felelt. (Később, egykori fényképeket nézegetve, meglepve láttam egy kézmozdulatát – nyilván önkénytelen, bár az is lehet, hogy szándékosat -, amit később, az operáció után még sokszor láttam: mintha esküre a szívéhez emelné a jobb kezét.) A szűrésre viszont elment, elmentünk. Gyorsan bement és kijött, „Semmiség, mondta mosolyogva, a leletet majd a Kapás utcában (körzeti szakrendelő) kell megmutatni” (hozta magával a kutyanyelvnyi papírt). Én nem értem az orvosi műszavakat, recepteket, a fölvételeket se – gyanítom, egyik szakorvos sem nagyon érti a másikat -, és utálok nézegetni is. É azonban, még mindig félvállról (vagy csak látszólag félvállról) kibontotta a borítékot, nézegette (persze, ő sem értette, amit látott), így mentünk a Kapás utcába.

Ott biopsziát csináltak, és daganatot állapítottak meg a mellében. Ezzel a háziiorvoshoz küldték, további beavatkozást javasolva. A háziiorvoshoz mentünk tehát, ahová tartoztunk.

Wagner doktort (Dr Wagner László) azért választottuk, mert É ismerősei (Szarvasról és Tótkomlósról, persze itt, Budapesten élve s praktizálva) őt ajánlották („Mi is őt írtuk be”), amikor választani lehetett és kellett. Mi is beírtuk Wagnert, és próbáltam járni is hozzá, de érdes modorától és elutasító hangnemétől visszariadtam. É viszont bízott benne, s ez neki be is jött (meg a Rákóczi évek, amikor ott igazgató volt). Wagner doktor azonnal – de legalább is gyors – beavatkozást, magyarán operációt javasolt, két címet is adott, s közben többször, határozottan és nyomatékkal elmondta: „Meg fog gyógyulni. Meg fog gyógyulni” (s kivételesen még a kompjuterét is kikapcsolta, amin pedig folyton zenét hallgatott, művészi jazz-t).

„Nem eszik annyira forrón a kását”, biztatott É (engem s önmagát is), azzal elfaxolta a leletet a barátnőjének. A barátnője, Cili (Drucker Mária) már elvált Farkas Vladimirtől, most harmadik házasságát élte Solymáron, s a háziorvosa maga is most esett át műtéten. A háziorvos megnézte a leletet, s azt találta mondani, hogy nincs áttét. Ezzel elvöltünk egy darabig, el is határoztuk, hogy az utószezonban most végre lemegyünk az Adriára, amit É (kék tenger, sziklás szigetek, apró városok, tűző nap) vágyódva szeretett.

Augusztus legutolsó napjaiban indultunk kocsival. Eszter és a fiai már visszamentek Angliába, É úgy érezte, teljesítettük nagyszülői kötelességünket, most már megérdemeljük. Nem voltunk nagy túrázók, csak egyszer voltunk Horvátországban, de az még a hetvenes években volt; a világ erre is más lett persze. Engem idegesítettek az ilyen utak, amikor nem tudtam, hová megyünk s hol fogunk kikötni, É azonban – akár csak fiatal korunkban – földobott volt és bizakodó. Rovignóba (Rovinj) mentünk, s onnan az Isztrián északra tovább, helyet keresve. Ott még meleg nyár volt – a Dunántúlon, a Balaton partján már véget ért a szezon -, az úton végig sült a nyársakon a malacpecsenye, Ide beme gyünk, mondta É úgy öt és hat óra között megállva. Igaza volt, kínáltak szállást, nem messze a tengerparttól, de csillagászati áron. Mivel ideges voltam, elég fáradt is, belementünk, lepakoltunk és körülnéztünk a városkában.

Valaki ránk szólt magyarul: Szállást keresnek? S mutatott szállást, közelebb a tengerhez, majdnem ugyanolyan, jóval olcsóbban. Vissza az eredetihez, bocsánat, mégis tovább megyünk (én angolul, É szlovákul, a horvátok horvátul – ahogy lehetett). Az új szálláson lepakolva tovább sétáltunk a tenger felé. S most végre megtaláltuk az igazit. Nem nagyon akarták kiadni nekünk, mert családnak tartogatták – szép, tágas, remekül fölújított villa teljes felső emelete -, aztán belátták, hogy más már nemigen jöhet, hát belementek. Ide átköltöztünk, végre! Az utcán üldögélő öregek olaszul beszélgettek, nem horvátul; velünk horvát, de főleg német nyelven próbálkoztak. A tenger most már csak néhány lépés volt, lemálháztunk, a kocsit egy távolabbi parkolóba tettük, sétáltunk a tenger partján.

Megfogtam a kezét – régen nem tettem már, pedig szerette volna (pontosabban akarta, néha nagyon). Az idő azonban – főleg az utóbbi évek – már eltávolítottak minket egymástól; már csak azt mondogattuk, hogy „szövetség ez már, nem szerelem”; a mondat végére helyezve a hangsúlyt. Házasságunk egy híján negyvenedik évfordulóját kellett volna megülnünk az előző nyáron, de a vizsgálatok miatt sem tettük – meg azért sem, mert én az ilyesmit a szüleim körében megutáltam és megvettem, őszintétlen magamutogatásnak tartva. Mosdt mégis megfogtam a kezét – erősen visszaszorította -, az őszinte öröm mögött, hogy itt lehetünk szeretett tengerpartján, fölsejlett benne a félelem.

Nem egészen egy hetet töltöttünk együtt, javarészt meleg nyárutót, de amikor szedelőzködni kezdtünk, a tenger felől a szél már egyenesen hideg lett. Még bementünk a vízbe – a tenger

tartotta a melegét, valamennyire a nap is sütött -, de a szomszéd kempingben, ahol parkoltunk, már látványosan szedelőzködtek; s a mi szállásunk, amely hűs és ideális lehetett forró nyarakon, most néhány nap alatt huzatosná és kedélytelenné vált. A padló köből volt, ablakai-ajtaja csak a látványnak volt ott, nem csukódott rendesen; kint melegebb volt, mint bent, ideje volt már nekünk is menni. Visszafelé látványos utat tettünk a környéken, de akkor már – egy röpké hét alatt – az Adria ragyogása eltűnt. Mehettünk vissza északra, megszokott országunkba.

*

A műtétre októberben került sor. É utálta ugyan az ilyesmit (ki szeretné), s hogy utálatát leplezze, racionalizálja, hosszasan latolgatta Wágner két javaslatát. Végül eldöntötte, hogy Budakeszire megy, az ottani MÁV-kórházba, amely egykor tüdőklinika volt, mostanra azonban – a tébécé visszaszorulása s a rákbetegségek elterjedése következtében – részben rákkórházzá alakult; a tüdőorvosok jó része átképezte magát, főként műtéteket végeztek. „Tímben dolgoznak (*team*)”, mondogatta É, részben hogy lelkesítse magát (engem is talán), részben hogy indokolja a döntését, mert egyébként nem szerette ezt a kórházat. Évtizedekig itt volt laboráns főnövérem az unokatestvérem a Pasarétről (magas, vékony alakja még dekoratívabb volt a fehér köpenyben), magabiztosan jött-ment és utasította még a fiatalabb orvosokat is, s amikor Esztert egyszer vért venni vittük hozzá, rászólt: „A mi családjukban nem szokás hisztizni!” Ezt É nem felejtette el neki.

Most azonban nem Julikához mentünk, hiszen ő már elment innen, azóta különben is nyugdíjban volt. Ahogy a Budakeszi úton az egykori Ságvári ligethez értünk, s balra fordultunk a lejtő felé, eszembe jutott, hogy itt fogunk tehát menni, járni – de vajon hányszor még. Jobbra, a bekötőútnál egy öreg mozdony állt (MÁV-kórház), utána a parkoló, most is nehezen találtam helyet (s utána még többször is). Fölfelé kellett menni, az egykori szanatórium magasan, szép helyen állt, de persze én nemigen mérlegeltem a szépségét. Mire a harmadikra értünk – ott várt az orvos (Dr Svastics Egon), már nagyon lehangolt voltam, s É is szorongott.

Belülről a kórház meglepetés volt. Elég kopott és lehasznált volt ahhoz, hogy kórház lehessen (hazai módra), bár láthatóan igyekeztek karban tartani. Ez azonban nem tűnt volna föl; ami föltűnt, az a hangulata volt. Mi riadtan, szinte halálra készen érkeztünk, s ami fogadott, kedélyes beszélgetés és nevetgélés volt. Halálra itt senki sem gondolt, vagy ha gondolt is, nem itt – itt a beszélgetés, a nevetgélés, az eszmecsere személyzet és a betegek (orvos és a személyzet) közt is az életről és a munkáról szólt. Még csak nem is a küzdelemről – egyszerűen csak a napi föladatakról. Amelyeket közösen kellett megoldaniuk, s amelyeket közösen meg tudtak, meg fognak oldani.

Közéjük ültünk, orvosra várva. É, a nagy kommunikátor (én persze még mindig szorongtam, nem tudtam, mit kellene tennem itt) azonnal szóba elegyedett. De ha nem elegyedett volna, akkor is megszólítják, mert itt mindenki mindenkivel beszélt. Magába roskadt embert nem láttam – nem is hagyták volna. És a beszélgetések csaknem vidámak voltak; egymást dicsérték, nem ritkán a személyzetet is. Meg az állapotunkról mondtak biztató szavakat. Mire a főorvos kijött, É már megint optimista volt. Én kötelességtudóan kérdeztem, hogy szükség van-e rám, az orvos intett, hogy igen, É pedig (szokása volt ez) rám szólt és szinte magával parancsolt.

S jött az újabb meglepetés. Miközben É adatait fölvette, fölnézett a számítógép mellől, és elkezdte kérdezni: „Ismeri ezt? Ismeri azt?” Erre É – ahogy szokása volt – még inkább megelevenedett: „A főorvos úr véletlenül nem XY sógora (apósa, veje, unokája, ipa, napa miagyéb)?” Elemében volt, s percek alatt kiderítették Svastics szarvasi kötődését. Svastics is partner volt, egyébként kevés szavú, csöndes ember (csak később értettem meg, hogy nyugalma a sors többé-kevésbé biztos előre látása táplálta, mosolyát meg az a remény, hogy nem mindig lett igaza). Mint jó sebész, a késében (műszerében), meg a csodákban hitt. A kettő között csupán a pszichológiai érzéke volt, de az nagy. Megállapodtak a műtét idejében, mintha csak foghúzásról lenne szó.

Október végén került sor a műtetre. É már sokszor mesélt az ilyen műtétről, nem annyira tényszerű értesüléseket, kint inkább közkeletű pletykákat, amelyek mélyén persze mindig rejlett valami igazság. E híresztelések, lehalkított hangon, bennfentes magyarázatként levágott mellekről és szomorú protézisekről szóltak, miközben mindig tettetni kellett egyfajta vidámságot (ne vegye észre szegény, hogy mi már észrevettük...). Most, a műtéttel szembenézve, ideje volt az efféle színpadiasságot levetkőzni; itt rólunk (róla) volt szó, még hozzá végzetes komolysággal. Miközben fölmentünk a kórház fölépcsőjén – ezt is a Sztálin-barokk hatása alatt építették -, megint elfogott a kezdeti érzés: miközben mi élettől és halállal játszadoztunk – szóban, gondolatban, egymás riadalmát inkább erősítve, mintsem csillapítva -, aközben itt komoly, koncentrált munka folyt. Operáció, még hozzá „futószalagon”, nem volt idő pletykákkal és híresztelésekkel foglalkozni.

É-t is betolták a műtőbe – a kedves orvossal most nem találkoztunk, már a műtőben várta É-t, a következőt -, úgy néztem a lepedővel letakart testet, mintha a végső útra vinnék (pedig ez még messze volt). A műtét 11-kor kezdődött, vagy valamivel utána, és nem túl sokáig tartott, szinte már tolták is ki. Be a kórházi szobába. Én ott szorongtam – meglehetősen látványos lehetett, egy idősebb nővér odajött biztatni -, várva, hogy É fölébred. Egész idő alatt itt volt? Csodálkozott rám később a főorvos. Igen, ott voltam, féltem, szorongtam, hogy valamit én is tenni tudjak az ügyért, hát ennyit tudtam tenni. Mindenesetre kéznél tudtam elleni, amikor fölébredt, és megszorítottam a kezét.

A vágás a mellén kicsi volt – a főorvos csakugyan gyakorlott volt és odaadó -, a daganat azonban nem akármilyen. Régóta hordhatta magában, amíg ekkorára – csaknem diónyira – megnőtt. Svastics azonban bizakodott; a szövettani, mondta, nem mutatta ki a rákos sejtek terjedését – vagy csak valamennyire. Hogy mennyire, az nem volt világos, bár rákos és egészséges sejtek arányát a labor adatszerűen kimutatta – csak hát az adatokat értelmezni is kell. Csakugyan team működött közre, amely – a Kékgolyóban (így nevezték köznapian az Országos Onkológiai Intézetet) összeülve - minden esetet adatszerűen végigvett, és tanácskozással, ha kellett, többségi vélekedéssel eldöntötte az alkalmazandó terápiát. Ezt mi csak a főorvostól tudtuk, aki most sugárterápiára küldte É-t. Bizakodva mentünk, abban a tudatban, hogy É gyógyulóban van. Nagy büntetést kaptunk – hogy miért, nem volt világos, de tán amiatt, hogy egymást az utóbbi években elhanyagoltuk; de ennyi elég is, ebből érthettünk. Szóval, a gyógyulás.

Miközben É sugárterápiát kapott, én sorban álltam annak az adjunktusnak (Dr Bajcsay András) az ajtajánál, aki szintén benne volt a teamben É vizsgálatánál. Ő határozta meg a sugárterápiát, meg akartam kérdezni É állapotát. Ő másként fejtette meg a sejtarányt, mint Svastics. „Ez annyit jelent”, mondta, hogy egy folyamat kezdődött el; a gyorsaságát, irányát és lefolyását még nem tudjuk.” „Mi a kimenete?” „Hát, nézze...” Hogy meddig tart, azt ezekben az években soha, egyetlen orvostól sem hallottam, senki sem mondta (talán csak a

legeslegvégén, amikor már nagyjából magam is láthattam). Nem mint a filmekben, hogy rezzenéstelen arccal, halálos nyugalommal közlik: még fél év. Gondolkodtam, miért – mert itt mindenki az életért dolgozik. A halálra nem gondolnak, az utolsó pillanatig sem, akkor sem, amikor már csak karnyújtásnyira van. És sehol, senki sem fogadott el pénzt. É, aki meg volt győződve az ellenkezőjéről, ravasz fogásokkal tukmálta-dugdosta a borítékot a zsebekbe; nem ritkán láttam az arcokon, hogy bár jól esik, inkább csak a beteg kedvéért tűrik el.)

A sugárterápia elfárasztotta É-t, otthon mindig feküdt utána, s mutatta, hogy egy kicsit meg is pörkölődött tőle. Egyébként azonban jó hónapok voltak ezek – hogy szépek lettek volna, csak babonából nem írom -, mindenesetre békésebbek, mint előtte annyi hónap és év volt. É még dicsekedett is a betegséggel s hogy lám, mennyire jól van; valóságos udvartartást szervezett maga köré azzal az ürüggyel, hogy neki ez most kijár. Barátnők és volt kollégák látogatták – Eszter még a kórházban persze (Ez a kislány jobban fél, mint az anyukája, állapították meg a nővérek) -, és magunkat megmutatni (Anyámat megnyugtani, mondta) Szarvasra is lementünk persze. Most, hogy ezen túlestünk (gondoltuk), É foglalkozni akart a láb- és derékfájásával, ami évek óta kényelmetlenséget okozott, az utóbbi időkben gyötörte is.

El kellett volna menni – szokás volt elmenni – csontszcintigráfiára is, ide nem küldték el, talán mert nem látták szükségesnek, talán mert a „protokollból” kimaradt. Az Országos Neveléstudományi Konferencia szünetében beszélgetve valaki egy reumatológust dicsért, ajánlottam É-nak, elmentünk Halász doktorhoz (Margit kórház). A fájás ugyan egy injekciókúra után is csak enyhült, nem javult – É sántikálva járt -, de Halász doktorral is jóban lettünk (É lett, én csak asszisztáltam hozzá) ott is közös ismerősökre lelve. Halász doktor neki a válásáról mesélt (imponált neki a sok beteg közt végre egy magához fogható), de engem figyelmeztetett egy MR-vizsgálatra. Elmentünk (ez is a Mária Terézia Laktanyában volt), aztán többre is. Végül Szilvási tanárnál kötöttünk ki („Tudod, ő írta a tankönyvet is”, magyarázta S, É gyerekkori barátja, nekem aktuális kezelőorvosom. „Majd hívlak”.)

De nem hívott, egyre idegesebb lettem (É-t nem érdekelte, könnyedén vette, még rá is szóltak, hogy maradjon mozdulatlanul). Másnap délelőtt kaptam a telefont, amikor nem voltam otthon. „Nem mertem megmondani, szólt bele S, pedig Szilvási még aznap este hívott. Az egész csontozat meg van fertőzve.”

Nincs itt valami tévedés? Ezt nem mondták a MÁV-kórházban; csontszcintigráfiára el sem küldtek! „Szilvási csak tudja – ő írta róla a tankönyvet”, felelte S. „Menjetek vissza” (kvázi hogy reklamáljunk – de kinél? És mit? Szaladtam Svasticshoz a felvételekkel, nagy nyugalommal vette őket kézbe, a fényképre tette, egy darabig nem szólt semmit. Aztán: „Lodronatra lenne szükség. Én főlírom, be is adom.” Hét vége volt; csak az ügyeletes patika nyitva, az nem fogadhatott el kártyás fizetést, nekem meg nem volt annyi készpénzem. Ez a gyógyszer nagyságrenddel volt drágább az addig megszokottaknál – a fejfájáscsillapítóknál, meg a lázcsillapítóknál -, majdnem húszezer forint. Kapkodtam, „Hagyja”, mondta a gyógyszerész, akit egyébként most láttam először az életben. „Odaadom, biztosan elhozza az árát.” Persze, vittem. S persze, jól esett. Hirtelen megértettem É-t, aki társaságot gyűjtött maga köré – nem hogy eldicsekedjék a betegségével, hanem mert szinte kitüntetésként hordta (nem írom, hogy a halál csókját – pedig írhatnám).

*

A küzdelemben – de ez nem jó szó, inkább munkát mondanék – most új felvonás kezdődött. É hetente kapta a csonterősítőt – ehhez egész napra befektették, ezért hálás volt, ezt szerette,

hogy figyelnek rá -, közben megkezdődött a kemoterápia is, egyelőre egyes fokozatú, amelyhez rendszeres felülvizsgálatok kapcsolódtak. Ez hetente egy-két napot vett igénybe; az autó szinte már vidáman fordult az öreg mozdony mellett el a parkolóba (jól sejtettem: csakugyan heteket, hónapokat, csaknem egy évet járkáltunk oda). É is szinte várta ezeket a napokat, kiválasztott magának egy kis bőröndöt, amelyet húzni is tudott, belecsoomagolt (amit azelőtt soha se tett), és készenlétbe helyezte, mint valami vidám kirándulásra, amelyre – újabb kori szokása szerint – egyedül ment, mehetett. Én vittem, jó kezekben volt (gondoltam), s amikor érte mentem, hosszan és plasztikusan mesélte maga körül a karaktereket, és hogy hogyan kerekedett fölül, nővéreken és orvosokon. Pető doktor, a főorvos (Dr Pető László) különösen gyakran szerepelt ezekben a történetekben – a harmadik, műtéti emeletről az ötödik, terápiás emeletre került -, aki láthatóan rokonszenvezett vele („Talán mert ő is zsidónak néz”, jegyezte meg É).

A kemoterápiától már nem volt ennyire vidám. Különösen nem, mert az új kezelőorvosa nem méltányolta É stílusát, beszédmodorát – azt várta volna a betegtől (ezt ism érteni véltem), hogy húzza meg magát, és engedelmeskedjék az előírásoknak. É rossz beteg volt, s amikor a kemo hatása elmúlt, összevitatkozott vele, még panasszal is élt. Ezt előbb Svastics Egonnak mondta el, akiben az operáció óta bízott, az széttárta a karját: „Másik osztály.” Akkor egyenesen az igazgató főorvosnak, s mert nem fogadta, levelet írt (íratott velem, írtam persze). Udvariasan, de határozottan (inkább az utóbbi, mint az előbbi) kérte, hogy helyezték át onnan. Ez a nő megöl, panaszkolta otthon. A főorvos pedig fogadta, maga is felülvizsgálta, s bölcsen nem igazságot tett, hanem É-nak másik kezelőorvost jelölt ki. Még nem tudtuk, milyen szerencsénk volt ezzel.

Kósa Judit csöndes, visszahúzódó orvos volt, úgy negyven felé, korántsem látványos – épp É-nak való; úgy érezte, valamelyik szakközepes osztályába lett volna való. Most újabb kemoterápiába kezdtek volna, É nem értette, miért – „Még a hajam se hullott ki, és máris milyen jól vagyok” -, Kósa Judit félrevont. Magyarázta, hogy ezt a lépést a protokoll szerint neki meg kell tennie, de így nem tudja, nem meri. Ezen gondolkodhattunk, csak hogy jött a karácsony (2003 karácsonya). Karácsony után Kósa Judit föl hívott, és elmondta, hogy összejött néhány évfolyamtársával, köztük Ganofszy Ernával. A szokatlan, új betegéről is beszélgettek, és Ganofszy fölvetette a Herceptin-kúrát. Most hát menjünk el Ganofszyhoz, herceptinért. „Jó, majd az új esztendőben”, feleltem, szilveszterre és újévre gondolva. „Nem, most”, válaszolta Kósa Judit, tőle szokatlan határozottsággal. Csak később értettük meg, miért.

*

Ganofszy Erna jól festett a fehér köpenyében. A II. belosztályon, mindjárt a folyosó elején volt a szobája. Két telefont kapkodott, miközben rendelt, hol a betegeivel beszélt, hol a családját igazgatta. A férje is orvos volt, épp átépítették a lakásukat, amelyben az anyósával éltek, három nagy fia volt – kis sem nézte volna belőle az ember -, kedves, szép, sudár fiatalok, okosak és jól neveltek (különösen idegenek társaságában, ezt már ismertem). Időnként elromlott a számítógépe, időnként pedig konferenciára készült (a továbbképzés, a kutatás, a főnökkel tartott előadások). A közbeeső időben azonban É-ra figyelt, de nagyon.

A kúrát, amelyet ajánlott, persze nem az intézet finanszírozta, de szerencsére nem is mi (másutt az egyéves kúráért nyolcmilliót kértek; mikor először hallottam, komolyan gondoltam, hogy eladjuk az apámtól örökölt garzonlakást). Hanem egy gyógyszergyártó cég. A kísérlet célja volt bizonyítani, hogy a cég által gyártott gyógyszerrel a herceptin jobban hat,

mint egymagában; ehhez betegeket kerestek, Ganofszky pedig É-t ajánlotta be az osztályvezetőjének.

Találkozni akartam ezzel az osztályvezetővel, de csak egyszer sikerült, akkor sem az Onkológiai Intézetben, hanem a környékünk bevásárló központjában (s akkor már, sajnos, nem volt aktuális). Az a férfi volt, aki sokat ad a megjelenésére, főleg arra, amilyennek látják; mégis kiül az arcára, mozgására, mennyire törekeny. Még az orvos társadalomban is szokatlan dolgokat írt a névtáblájára és a névjegyére, azt hogy ő PhD meg az orvostudományok akadémiai doktora, amellett habilitált, és ráadásul címzetes tanár. Nekem ez nem eléggé imponált, szerencsére, úgy látszik, a gyógyszergyárnak igen – mert ő hozta a kísérletet az Onkológiai Intézetbe. Így azokat az éveket, amik É-nak még hátra voltak, közvetve tulajdonképpen Láng Istvánnak köszönhetem, s most utólag s megszeliődülve, meg is teszem.

Osztálya, a „kettes bel” különös, majdhogy nem taszító hely volt. Egész idő alatt, míg É kezelése folyt, a fő kérdés nem annyira a betegek, mint inkább az építkezés volt – mit hová szervezzünk, melyik terembe hány ágy menjen, kiket hová osszanak be és mikor, de főleg, melyik fal ideiglenes, melyik végleges, és hogy halad az építkezés. Reggelente, mikor a kezelésre vártunk (itt szó sem volt befekvéstről, ez csak ambuláns kezelés volt), volt szerencsém végighallgatni, ahogy az osztályvezető főorvos (professzor úr, szólították szemközt tisztelettel, a háta mögött kinevetve) végiglátogatja a sleppel az egyes betegeket, az ajót előtt sebtében referáltatva, hogy ki éppen hogyan van. S ezenközben egy új mosdókagyló vagy a recepciós pult járt az eszébe (persze, tudom, ezt is intéznie kellett valakinek). Erna a háta mögött intett É-nak, hogy nyugalom, mindjárt befejeződik, s ezzel a slepp eltűnt a kórteremben. Hogy pillanatok múlva ismét előviharozzék.

A csütörtök lett most már a bevett napunk, amikor a kezelésre mentünk. É-t mindig én vittem (sokan jártak be egyedül), nemcsak mert ragaszkodott hozzá, de valami lelkiismerettel vegyes kötelességtudatból is, hogy legalább ennyit én is tegyek. A kettes bel az egykor szép kórházkert legtávolabbi pavilonjában volt, a lifttel csak a kezelésre érkezők mentek, én gyalog sokszor megelőztem a liftet. A lépcsőfordulókon is betegek ültek, akiket szintén ambulánsan kezeltek – nem úgy, mint Budakeszin -, szorongtak egy-egy széken, maguk után vonszolva a folyadéktartályt, illetve az állványát, nem ritkán dohányozva is. Elég szörnyű látvány volt, pedig a neheze csak ezután következett nekik – hogy haza kellett menniük az ország minden tájára, mert Zalaegerszegtől Miskolcig az Onkológiai Intézet fogadott és kezelt betegeket. (É azzal, hogy az osztályon adtak neki egy széket arra az órára, míg a herceptin bele nem csöpögött a vénájába, kitüntetett helyzetben volt; s ezt nem is annyira Ganofszky Ernának köszönhette, mint inkább az aktuális nővérnek, aki sokszor csak ötszáz, jobb esetben ezer forintot kapott tőle, s akit vidáman magázott, keresztnéven szólítva).

A kúra maga az élet volt, legalább is másfél évre É-nak, talán kettőre is. Én föl kísértem, aztán visszamentem a kertbe; É már otthonosan mozgott a kórházban, maga tudta s diktálta, mikor kell fölülvizsgálatra mennie, s hová (az intézet sem műszerrel nem volt jól felszerelve, sem szakértelemmel – a havonta-negyedévenként előírt ellenőrző vizsgálatokat különböző osztályokon kellett teljesíteni, volt vizsgálat, amelyet az Uzsoki úti kórházban, s szigorúan csak reggel hét-nyolc között. Míg a herceptin – vegyesen a kipróbálandó gyógyszerrel vagy csak anélkül, sohasem tudtuk, hogy É-t melyik csoportba sorolták – lecsöpögött, bele É keze fején a vénájába. Én a szép parkban kerestem egy padot, vagy É kérésére bevásároltam. Szemközt volt egy csemegebolt, ott desszertet vettem a nővéreknek, innivalót É-nak, aztán lementem a Déliig, hogy pogácsát vegyek, ha végez (éhgymorral kellett mennie). Kemót is kapott megint, ettől már kihullt a haja, nem messze egy parókabolt volt, ott jókedvűen

választott parókát, dicsekedve mutatta, milyen jól sikerült. Büszke volt a szép hajára, amely nemcsak lány korában maradt dús, hanem most, hatvan fölött is még szokatlanul erős volt; most már nem festette, mert figyelmeztették, hogy árthat (Mít ki nem találják, álmélkodott Erna, akiből csak úgy sugárzott a nőiesség).

Ezekre a vizsgálatokra már rutinszerűen mentünk, köszönhetően É kitarásának (és az én beletörődésemnek, elszántságomnak is). Az összeomlások, hogy jaj, istenem, mi lesz, ha elvesztem őt – a retentő rohamon, amely kezdetben elfogott és napokig tartott – most már túl voltunk. É nem vigasztalt (mint szokott máskor, néha), csak nyugtatott, Majd meglátjuk, s ment a maga útján tovább, a félelem mintha elpárolgott volna belőle. Lassan fölfogtam, hogy most elszakadtunk egymástól, véglegesen – ami eddig volt, az csak játék, magunk kelleltése, kacérkodás volt a szakítással, épp hogy ne szakítsunk. De most komolyra ment a játék – végzetesen komolyra -, a színpadot félretehettük, mindkettőnknek megvolt a maga dolga. S az én dolgom nem az önsajnálát volt, hanem hogy mellette álljak, segítsék neki. Ezt pedig csak úgy lehetett, ha elengedtem a kezét. Már nem ő fogott – mint kapcsolatunk során évtizedeken át -, hanem én őt. Ez büszke érzés volt; igazi fontosságom új tudata.

*

2005 augusztusában Henryt és Edmondot nyaraltattuk. É nehezen mozgott, a kúrától (hormonkezelés) meghízott; voltak fájdalmai is, de a csillapító tapaszokkal nem szenvedett; a haja viszont újra nőtt, rövid volt és ezüstös, amilyenek addig sohasem láttuk. Az elhatározást az utolsó percre hagytuk – sohasem lehet tudni -, de Balatonmárián, ahol Kőszeghyék segítettek, tőlük nem messze jó kis házat sikerült bérelni. É természetesen ragaszkodott, hogy ő is ott legyen, főzött és társasélt a szomszédokkal és Kőszeghyékkel. Minket elküldött a boltba. „Azt a hosszút, tudjátok, amit Henry úgy szeret”, mondta, jót nevetve ezen az esetlenségen. „Sajnos, nem tudom kimondani.”

És csakugyan nem tudta. Először a telefonszámokat keverte össze úgy, hogy nem tudott tárcsázni sem (a mobillal egyébként is mindvégig hadilábon állt), aztán a beszerzéseket. Az előbbi még csak hagyján – ha fáradt voltam, én is egyenként vagy párosával pötyögtettem a telefonszámokat -, de hogy a kedvelt és megszokott enivalókat se... Az mindenkit elgondolkodtatott. Talán É-t is, mégis nevetett. „Ne haragudjatok, hirtelenjében nem tudom a nevét.” Ebben maradtunk, a balatoni nyár egyébként jól telt, főleg, ha a fiúk épp nem verekedtek.

A szeptemberi CT-vizsgálat után (negyedévente hívták be CT-re, a gép huszonnégy órában működött, bárkit bármikorra beoszthattak, akár éjfélre is, akár vidékről jöve is) Ganofszy Erna félrevont. S bevallotta, hogy most É-t ki kell venni a vizsgálatból. „Miért?”, kérdeztem megdöbbenve, de nem túlságosan, már sejtettem. „A CT kimutatta a kezdődő agykárosodást. Ez a folyamat várható része, eddig tudtuk megakadályozni.”

Ezzel megint új szakasz kezdődött, mint amikor bukkanóhoz érkezünk, s a kocsit egyre gyorsabban szalad lefelé a lejtőn. Ganofszy Erna havi befekvést javasolt – egy-egy hétre („Most ennyit tudok tenni”), s bátorított, hogy csak menjek el, egyetemre, konferenciára, külföldre, É-nak majd gondját viselik. Viselték is, s ha nem viselték volna, a barátnői egymás közt fölváltva látogatták. Egyiküket arra kérte, hogy segítsen neki a végszóval, mert nem jut eszébe a Miatyánk. S kezdte szlovákul mondani, ahogy a nagyanyjától tanulta Szarvason, „De látod, itt... mindig elakadok.”

Legközelebb, amikor bementünk, Márta nővért kereste (egyik kedvencét hívták így), de a hanghordozásból az ügyeletes is, én is megértettük, hogy Ganofszky Ernát keresi. Erna jött is, hogy feküdjön be pár napra (glicerines vízzel itatták, abban bízva, hogy az majd könnyíti az agyában növekvő feszültséget), előbb ráállt, aztán nem akart. Erna gyorsan elküldött onnét, később telefonált, hogy menjek mégis vissza. „A betegség megváltoztatta a személyiségét”, mondta nekem, kissé fontoskodva, nagyon aggódva. „Nem vállalhatjuk, nem bírunk vele. Kérjen otthonra segítséget.”

Hazavittem, elesett. Ilyen még közös életünkben nem fordult elő. Úgy nézett rám a konyhában, ahová kiment inni -, mint aki nem ismer (pedig még ismert, csak épp nem tért magához az ájulásból). Rájöttem, hogy hátulról meg tudom emelni, ha előlről nem is, visszavittem, szépen magához tért. „Na, ugye”, mondta, elégedetten regisztrálva, hogy mégis igaza lett. Itthon jobb.

Nem feküdt vissza az ágyba, inkább csak leheveredett. De míg eddig mindig a középső szobában feküdt le – a saját szobájának tekintette, a saját dupla ágyának, amibe engem beengedett -, most inkább hátra, a díványra ágyaztatott meg magának, hogy közel lehessen hozzám. Gyerekkorától így szokta meg, ezt szerette – legterheesebb akkor volt, amikor nem tudott és nem akart elszakadni tőlem, leszakadni rólam. Most azonban, csodák csodája, nem volt terhes. Fölkelt, hogy ebédet főzzön – ez annyira meghatott! -, reggel inkább későn (fiatal korunkban is így szerette), ebéd után visszabújt (ezt is mindig szerette, még ha nem mindig valósíthatta is meg).

Küszködtem, mit tegyek. Úgy éreztem, nem szabad magára hagynom – nem tehetem (s most nem az érdekelt, hogy mit szólnának), segítségeket kerestem, végül a hospice szolgálatot is. Végül a közeli ferences szeretetszolgálat segített. S mondtak valami furcsát, hogy magam is feküdjek be, szükségem lehet rá. Ezt nem értettem; nem én vagyok a beteg. Szalai Eszter kijött, aztán félrevont, és finoman mosolygott. „Magának is szüksége lehet rá. Nem fogja bírni.” Birtam, s négy barátnő felváltva velem, amire mindig emlékezni kell, nem lehet elfelejteni még most sem. Glicerines vizet itattam – „Négy liter naponta, s hívjon, ha történik valami”, kérte-utasította Ganofszky Erna -, É a gyerekpezsgőt szerette utána.

Az otthoni kúra, úgy látszik, segített, 2005 karácsonya közeledett. É főzni, készülni akart, barátnője, Cili megsúgta, mit fogunk tenni: majd megrendeljük a karácsonyi vacsorát. Megjöttek Eszterék, a felnőttek lábujjhegyen, a fiúk kevésbé kíméletesen – de így volt jó. É az asztalfőn ült, mint mindig, és nem bánta, ha fényképezkedünk. Igaz, a családjából – a szeretett, a szent, az annyit emlegetett s oly sokszor dicsőített szarvasi családból - most senki sem jelentkezett (még csak nem is telefonáltak, pedig már megint tudott telefonálni, szinte hibátlanul beszélt). Akiket legjobban szeretett (mondta, akarta, tudta, hogy szeret), azok körülötte voltak. S a vacsora is finom volt, igazán. („Mintha magam főztem volna...”) Eszterék némileg megkönnyebbülve utaztak vissza. Henry megint kitétt magáért, mert az ápolásban ő az igazán nagy; Eszter pedig megkönnyebbült, hogy nem kellett kórházat járnia, meg hogy az anyja (az utóbbi években oly nehezen jött ki vele) kicsit engedékenyebb a szokottnál, kissé merengőbb is néha, de tényleg jó kezekben van. („Ha nem tudnám, hogy milyen beteg vagyok, azt hinném, hogy meggyógyultam”, mondta É. S a 2005-ös karácsonyi képeken csakugyan jól, szinte vidáman néz.)

Február (2006) első hete azért megint nehezebben ment; „Igyon több glicerines vizet, az segít”, mondta a telefonban Ganofszy Erna. Amennyit tudtam, belediktáltam, „Gyerekpezsgőt, gyerekpezsgőt”, súgta, adtam. Épp volt segítségem megint, kedd-szerdára Debrecenbe mentem (Pusztai Gabinak megmondtam az igazat, dermedten állt szegény). Csütörtökön és pénteken hatni kezdett a glicerín (undorító volt egyébként, magam is belekóstoltam), néha felült, hogy etessem, megnyugtató szavakat mormolt, „Köszönöm...” Szombat reggel mintha nem válaszolt volna arra, a mit mondtam, az a ronda glicerines már nem kellett, sőt a gyerekpezsgő sem. Hívtam az orvosokat, de nem értem el őket (hát persze, szombat), De egyébként semmi baj, ebédeltünk (hozattam, megkedvelte), utána visszadőlt a párnára, elszundított. Bevallom, magam is, a másik szobában.

Hallottam, hogy horkol, de hát szokott. Ez régi játékunk volt, figyelni egymás hangját, „élsz még?” (anyámat is így figyeltem egykor). A horkolása erősödött, bementem, a szeme hunyva, nyugodtan feküdt. Úgy látszik, visszaaludtam.

Arra riadtam, hogy már nincs hang. Bementem, nem horkolt. Csak lélegzett. Vagy már azt sem? Úgy este nyolc körül lehetett, vagy volt már kilenc is. Köröttem senki, csak a tél végi, szombat esti csönd (február 13-a). Meg a sötétség. Csönd és sötét. Csönd és sötét.

Idáig tartott tehát. Nincs tovább. Nem lesz több glicerines víz holnap, nem lesz több rábeszélés. Nem fogom emelgetni többet, nem telefonálok segítség után, nem rendelek ebédet, nem mosdatom, nem ágyazok. Ültem. Egyedül az íróasztali lámpa égett, neki háttal a karosszékben ültem, szemben É-val. Aki lett, aki volt. Ami maradt.

Nem könnyeztem, nem jajongtam föltartott kezekkel, még csak fáradt sem voltam. Csak valami nagy megkönnyebbülést éreztem. Mintha hirtelen elzsibbadtam volna. Jé, nem fáj, nem fáj. Hát nem is fáj?

*

Este kilenc tájt nem volt senki a közelben, egyedül K (*egyedül K*). Nemrég vesztette el az édesanyját. Fölszaladtam, hogy segítsen, tükröt tartottunk a szája elé, „Nézd”, mutatta K, folttalan fényű volt. „Hívd az ügyeletet”, aztán kijött velem a nappaliba, s ott maradt addig, amíg az orvos meg nem érkezett. Fiatal és tájékozatlan volt, szívelégtelenséget állapított meg, aztán körülnézett: „Maga volt a rektor? Én Debrecenben végeztem.” (Ez a doktori oklevelemnek szólt, amely a falon lógott, és úgy kezdődött, ahogy a nagyapámé, vele szemben a másik falon: *Nos Rector.*) Mondott valami jót is, hogy hívjam a temetkezéseket.

Koporsóval jöttek, kértek egy tiszta lepedőt. Félve nyúltam az ágyneműhöz, amit igyekeztem gondosan tartani, hogy fönnmaradjon valamilyen (Isten tudja, milyen) látszat. Odaadtam a lepedőt, Isten veled, lepedő. Isten veled, É. Szakszerűen és rezzenéstelenül – ők nem sajnálták a lepedőt, miért is tették volna – betették a koporsóba. Megmondták, holnap hová menjek, s azzal el. K még mindig a másik szobában – nem akart egyedül hagyni.

Most már vasárnap hajnal volt; azoknak, akik körülöttem s körülötte voltak az utolsó héten, hetekben, sms-t küldtem. Eszternek is, aki Henryvel hétfőn érkezett. A telefonját csak akkor kapcsolta be, amikor már leszállt a gép. Henry (a drága, az érzékeny) a gépnél elsírta magát.

Én csak napokkal azután, hogy már ők is elmentek. Ez már nem az a görcsös, elveszett zokogás volt, mint amikor először belenéztem abba a kútba, amelynek a mélyén a halál

gubbasztott. Nekem, az itt maradónak, dolgaim voltak, nem is kevés. Hamvasztás, temetés, ügyintézés, gyászolók. Értesítések. Csináltam; jobb volt így.

Új ég, új föld

A temetés után Eszter és Henry – ők vettek részt – visszautazott Angliába. Eszter szerette volna, ha én is velük megyek; talán lelkiismeret furdalása volt itthon hagyni egyedül engem – de talán az is közrejátszott, hogy nehezen tudta elképzelni, hogyan segítsen rajtam, ha egyszer magam is rászorulok. Bevallom, meginogtam; jóllehet csak egy percre. Azt még csak el tudtam volna képzelni, hogy az év egyik felében ott lakom Readingben; azt azonban már nem, hogy mit kezdjek az egyetemmel. Fél év szabadság, fél év előadások? Hogyan lehet beosztani? Utóbb Eszternek is kezdett gondot okozni, hogy hol fogok majd lakni; James nem volt elragadtatva az ötlettől – hasonló helyzetben én mindig és következetesen tiltakoztam (amikor É néha fölvetette, hogy majd az anyját gondoznunk kellene – erre végül sem került sor). Lakást bérelni Angliában – annyi pénzem persze nem lett volna; sőt a nyugdíjam sem lett volna elég valamelyes megélhetésre ott kint. Ha csak nem lakom velük egy háztartásban – amitől én is óvakodtam, s itthon sokan – akik kérdezősködtek – szintén lebeszéltek. Abban állapotunk tehát meg – egyelőre -, hogy majd rendszeresen látogatni fogom őket, mondjuk, havonta egyszer. (Akkor jöttek be a fapados repülőjegyek; az első időszakban csakugyan fillérekért lehetett jegyet venni, ha jó előre lefoglalta az ember, és elviselt némi kényelmetlenséget). S csakugyan, igyekeztem ezt a ritmust megtartani: havonta Anglia (egy fél évig sikerült).

Azt mindebből fölmértem, hogy az egyedüllétet nem nekem találták ki; ha tehát nem akarok egyedül maradni, akkor nekem kell lépnem. Ott volt persze az egyetem – micsoda megtartó erő! -, a kollégáim (még a hallgatóim is) tapintatosak és megértők voltak; most, hogy az egyre nehezedő napi kötelesség É mellett elmúlt, szinte megkönnyebbültem. Azt nem mondhatnám, hogy tényleg könnyű volt; inkább mintha érzéstelenítettek volna. Amíg ez az érzéstelenítés tartott, nem éreztem veszteséget. Az estéktől féltem – erre figyelmeztettek mások is -, de az esték könnyen mentek, különösen, ha Debrecenből hazaértem. Leültem a kanapéra, meggyújtottam az állólámpát, föltettem egy lemezt vagy bekapcsoltam a tévét, vettem a könyvem, amit épp olvastam – jól voltam. De a reggelek (ezt senkitől sem hallottam), a reggelek lettek egyre nehezebbek. Korán keltem, és szinte menekültem hazulról. Azokat a reggeleket nem kívántam vissza.

É kapcsolatai – amelyek különösen az utolsó hónapokban-hetekben erősödtek föl – még megmaradtak. Ismerősei és barátnői föl-fölhívtak, hogy érzem magam, hogy vagyok. Lassan fölfigyeltem rá, hogy mások is mennyire figyelmesek velem. (Különösen Galasi Péter – egy egész délutánra átjött, figyelmesen hallgatott, ahol elakadtam, kérdezett; éreztem a felém áradó empátiát.) De mások is, nők és férfiak vegyesen, nagyjából a korombeliek, később egyre inkább a nők (akik egyébként is érzékenyebbek). A helyzet nem hogy nem volt kényelmetlen – de mind kényelmesebb kezdett lenni. Jó volt érezni a megemelkedett fontosságomat, s a sajnálatot, ami körülfolyt, körülölelt. Ha ezt egy kis *spleennel*, egy enyhe önsajnálattal vegyítettem, mondhatom, egész kellemesen voltam. Gyászomat mint valami kitüntetést hordtam – egy évig gyászszalagot tettem a zakómra -, és úgy járkáltam, mint aki megérdemli a figyelmet; mint aki kiérdemelte, hogy gyászol.

Eszterrel elhatároztuk, hogy a nyáron majd ők jönnek Magyarországra – most a szokásosnál hosszabb időre („Papa ne legyen egyedül”); de addig is, amíg az iskola be nem fejeződik,

Edmond előre jön, és velem lesz. Ezt meghallva a rokonság – az enyém, de főként a szarvasiak – elhalmoztak meghívással, hogy mikor hová menjünk, Edmond meg én. A július végi, augusztusi naptáram kezdett megtelni; végül már napokra kellett beosztani a meghívásokat. Lassan átcsúsztuk a másik végletbe; mindenki segíteni akart, én pedig mindenkinek megfelelni (nehogy megbántsam őket, és nehogy elveszítsem kitüntető részvétüket).

*

Az esti kellemes önsajnálatok és a reggeli elrohanások közti időben – nap közben – el kellett gondolkodnom rajta, mihez is kezdjek. Végtelenségig nem lehetett nyújtani ezt az állapotot. S még ha nyújtottam volna is, mind világosabbá vált, hogy nem vezet sehová. Kezdeni kellett magammal valamit; különben megrekedek valahol a fél úton egy önsajnálattal és egy ebédmeghívás között (volt ilyen, nem is egy), amelyre bort és édességet viszek majd (mint É egyik barátnője mondta – szerencsére nem nekem -, tipegő léptekkel, Gerbeaud díszcsomaggal a kezemben). Körülöttem – a házban (Nagybányai út) – is láttam néhány ilyent. Váradi Laci nemcsak mosott, hanem szorgalmasan vasalt, és dicsekedett a beiglijével (még versengtek is É-val, hogy ki süt finomabbat). Mások hangsúlyozottan öltözni kezdtem, szinte kínálgatták magukat, hogy itt vagyok, kinek kellenék. Megint mások bejárónőt és mosodát kerestek – vagy ellenkezőleg: magukba roskadtak, és nem csináltak semmit. (Debrecenben, a villamoson találkoztam egy volt kollégával: „Tudod, mióta a feleségem meghalt...” a szemében könny csillogott, inge, zakója, nadrágja lógott, még a gombok is.) Hát vasalni meg főzni biztosan nem fogok, határoztam el szilárdan.

Sétáltam az egyetemi parkban, hullámozó hangulattal: az egyik pillanatban sajnáltam magam, nagyon, nagyon (különösen ha frontbetörés volt, a melegfrontok tettek érzékenyebbé, néha könnyeztem is); a másik pillanatban azonban valami különös, szokatlan érzés uralkodott el rajtam: „új ég, új föld”. Honnan vettem, nem emlékeztem rá pontosan (később rájöttem, hogy egy Kodolányi-regény címe volt ez), csak az érzésre, hogy most valami szokatlan dolog történik velem, valami váratlan esélyt kaptam: valamit újra kezdeni. De most? Ennyi év után? Szánkáztam érzelmeim hullámán hol le, hol föl. S amikor a csúcsra visszaértem, megint azt éreztem, hogy megnyílik előttem az ég, egy új horizont. Várnék valakit? Vagy nekem kellene lépnem?

Eddig – és azelőtt szinte mindig – úgy voltam vele, hogy vártam. Nekem nem sürgős – akinek fontos vagyok, majd jelentkezik. Most ez az új érzés egyre sürgetőbbé vált: nincs mit várni; nekem magamnak kell intéznom a sorsomat. „Új ég, új föld!”

Hazafelé Debrecenből volt bőven időm töprengeni ezen. Jó, de mit? De kit? Tán várni kéne, amíg minden elrendeződik, leülepszik. Amíg kijózanodom. Aztán megint a képek: totyogó kis öregek, akik gondosan vigyáznak magukra, egymásnak kiöntik a lelkület, amikor összejönnek; az asszonyok főznek, és ebédre hívnak, én meg édességet viszek és sajnáltatom magam – ezt nem. De ha nem, akkor marad a magányos séta, az árulkodó csavargás hol itt, hol ott; a magányos mozik (vagy mozik kettesben valakivel, aki szintén magányos), a magányos császkálás boltba be, boltból ki, az epedő (bár titkolt) várakozás, hogy most ki fog ebédre hívni, vagy kit hívjak én meg ebédre, vacsorára valahová.

A nevek, arcok és alakok, akik egy-egy vacsorára fölmerülhettek, lassan nem is vacsoravendégek voltak, hanem kapcsolatok formáit öltötték: vele? Vagy vele? Netán vele? Ez persze csak képzelgés volt, és valahányszor komolyan testet öltött, mindjárt vissza is

riasztott. Egy lakásba költözni? Együtt élni? Folyton együtt lenni? (S nem utolsó sorban elveszteni azt a jó kis epekedést és önsajnálatot, amit a gyászba lehet belerejteni?) Töprengésem közben K hívott, nem akarok-e kutyát sétáltatni velem.

Boldogan mentem. K volt a megbízható, a száz százalékos jó barát. Sokszor gondoltam, hogy ha hinnék férfi és nő barátságában – amelyről néha olvastam, de amelyben soha sem hittem igazán – akkor a miénk biztosan az volna. Harmincvalahány év telt el azóta, hogy megismertük egymást; mindkettőnk Dunáján sok víz folyt le azóta, de az első barátság mégis megmaradt. K később férjhez ment Hegedűs Andrásához, aki beprotezsálta őt az akadémiai kutató csoportba; ő is, én is munkahelyet változtattunk, nem is egyszer. Mégis mindig elérhető távolságban voltunk egymástól, és tudhattam, hogy ha bajom van, akkor K-t elérem; még ha már nem foglalkozott is azzal, amivel oly intenzíven foglalkoztunk együtt az 1970-80-as évek fordulóján, aztán a nyolcvanas években az Oktatáskutatóban. Az esti séta, amelynek szegény Milla (a kutyája) volt az apropója, nekem jó alkalom volt arra, hogy elmondjam a kételyeimet. K hallgatott.

Megszoktam már, hogy ha előhozakodom a kételyeimmel, azzal reakciókat váltok ki, legtöbbször tanácsokat kapok (pl. hogy ne adjam föl az önállóságomat, nem költözzem Angliába meg ilyenek). Most épp ott tartottam, hogy el akartam költözni a Nagybányai útról. Örökölttem egy lakást apámtól, amelyet azonban az özvegye haszonélvezett, amíg meg nem halt – a lakás most fölszabadult. Kedves kis garzon volt, egy kedves és csöndes sarkában a belvárosnak, az egykori pesti várfal tövében; felújítottam. Már azt is elképzeltem, hol fogok mostani és hol étkezem, s hogy milyen pompás is lesz ott egyedül. Talán ez lenne majd az „új ég, új föld”, lelkesedtem K-nak, miközben leértünk a Bartók-villáig, s onnan vissza a Vöröstorony utcára. A kutya előttünk-mögöttünk poroszkált és szimatolt. Ettől az ötlettől már sokan eltanácsoltak – K hallgatott (s csak nagy sokára tanácsolt el ő is, barátilag).

K egyébként sem szeretett beszélgetni – newm is ezért hívott -, inkább csak kérdezni. Én meg gyanútlanul felelgettem; nekem meg épp erre volt szükségem, hogy kibeszélhessem magam. Válaszolgattam abban a reményben, hogy egyik válaszom majd egy másik választ vált ki – de K csak hallgatott (illetve kérdezett). Ha hazajött Pécsről (ott tanított, velem azonos napokon, kedden és szerdán), már készítettem a saját kérdéseimet – de K ezt nem túlságosan szerette, mondhatnám, egyáltalán nem. Azt szerette, ha ő kérdez – sokat, bármit -, én pedig felelek.

Az egyoldalú kérdezz-felelekből különös képek kezdtek elém rajzolódni, gondolkodtam, honnan is kellene ismernem a szereplőket (pedig látni valóan ismertem). Egy furcsa pár lépett elém, kora reggel – zimankós volt a reggel -, vagy késő este, amikor már sötét volt, csak valami tábortűz égett. Mellette magányos vadász üldögélt, töprenkedve (a lángok erre is alkalmasak), mintha menekült volna, vagy mintha várt volna valakit. Aztán a tűz fénykörén kívül előjött egy lány a bozótból („Bozótlány”, kapott hirtelen nevet), a vadász mellé ült, vele töprenkedni. Nem sokat szóltak, inkább egy-egy mozdulatok, kérdések, valami villanásnyi jelük volt egymás felé. Az egész kép – egy-egy jelenet – épp csak egy villanásig tartott; ha magamban voltam, megpróbáltam leírni őket. S milyen érdekes: írás közben megelevenedtek ezek az alakok, szinte cselekedni kezdtek, saját logikájuk szerint. Kis kerek történetek álltak össze ebből, majdnem prózaversek. Kik lehetnek ezek? Kérdeztem (ma már gyanítom, hogy mélyen a gyerekkorból jöttek elő, főként a vadász – akiben később, hogy újra olvastam, N B-re ismertem, a Bórharsnyára, a Vadölőre).

S egy reggel, írás közben, hirtelen ráébredtem, hogy az én Bozótlányom sem akárki, hanem K. K, aki nem felel, csak kérdez, aki elbúvik a kérdései mögé, aki bár kíváncsi, de egyúttal sérülékeny is (bár mindig tagadta), aki sok mindent gondol, de csak keveset mond – ha mond egyáltalán valamit – belőle. K elbújik a kérdései mögé – ez volt tehát a fölismerés. De vajon mit gondol? Ez érdekelni kezdett.

Így kezdődött tehát. S úgy folytatódott – miközben Bozótlány a kavicsait rakosgatta, elkapta az új ruhát, amelyet a Vadász a városból hozott neki, kellemkedve mutatta meg magát egy pillanatra, hogy visszalépjön az árnyékba, ábrákat rajzolt a porba, talán a Vadásznak -, hogy egyre kíváncsibban próbáltam megfejtetni, mire gondolhat K, miközben kérdez. Hogy mit akar mondani nekem – talán nem is tudatosan -, miközben engem kérdez. Hogy mit akar elmesélni ott, a kutyát sétáltatva, miközben engem beszéltet. Még mindig a régi, harminc éves barátság volt köztünk – de új kíváncsisággal (legalább is bennem).

K, a bozótlány – nagyon méltányolta, amikor el-és fölismertem a nőiségét; miközben mindig szigorúan ragaszkodtunk hozzá, hogy barátok legyünk, semmi több. Ez a harmincvalahány éves kapcsolat akkor is megmaradt, amikor K megözvegyült; édesanyja is (aki hozzá költözött) elfogadta ezt a kapcsolatot, és – jóval nehezebben bár, de – É is. Most már egyikük sem élt – K édesanyja nagyjából egyszerre ment el É-val -, mi azonban változatlanul továbbra is barátok voltunk, jó barátok. S történetem szereplői nemcsak visszaigazolták ezt, de meg is erősítettek ebben: a Vadász sem akart más kapcsolatot, a Bozótlány sem; legalább is nem mutatták, amikor reggelente – írás közben – találkoztam velük. A Vadász még ki is fejtette, milyen jó neki itt, távol a nagyváros zajától, ahol egyedül elmélkedhet a tűzbe meredve. (S tán Bozótlány is szerette, amikor a tűz köréből ki-kiléphetett.)

*

Így teltek a Vadász és Bozótlány napjai, miközben mi már rendszeresen körbejártuk az esti Nagybányai utat, és Milla hol elmaradt, hol előre szaladt, de mindig szimatolt. Eszterhez készültem, a visszatérő havi utazásra, K ajánlotta, hogy kivisz (már megrendeltem a repülőtéri kisbuszt). Mentünk kifelé az Üllői úton, körülbelül a Ludovikánál lehattunk, amikor K, még mindig előre nézve, megjegyezte (a hangja inkább érdes volt, mint lágy), „Te is sokat segítettél nekem”. Hirtelen rájöttem, hogy az anyjáról beszél, az anyja haláláról s a gyászról, amiről eddig nem is szólt. Csak kérdezett. Ez volt a számtalan kérdés mögött, a gyász. A kettőnk gyásza, amely – bár kétfelé húzott – mégis összekötött. (Bozótlány és a Vadász, éppen ebben az időben, már valamivel bizalmasabbak voltak egymáshoz. A Vadász – ha nem mondta is – már utalt rá, hogy mennyire egyedül van, Bozótlány pedig, aki erre nem reagált, a köveivel mutatta, hányadán állnak benne a dolgok.) Négyünk kapcsolatában mintha új fejezet kezdődött volna; az egymás kerülgetéséből az egymás keresésébe váltottunk át.

Ha tényleg „új ég és új föld”, akkor nekem kell őt keresnem, kezdeményeznem, megszólítanom. Színházjegyeket tehát (mily egyszerű ez nagyvárosokban), mozijegyet, hangversenyt, ilyesmit. (Vettem is, mentünk is.) S ha már mentünk, képeslapot, sőt (*horribile dictu*) virágot. A színház és mozi még csak elment – barátok között is -, de virág, hát... Azt már többféleképpen lehetett érteni. S kellett is, mert persze üzentem vele. S nem volt nehéz megfigyelni, hogy K értette az üzenetet (s nagyon meg lettem volna lepve, ha nem). Még mindig barátok voltunk – de talán már nem csak azok. Hogy áthidaljuk ezt a dilemmát, néha itt, néha ott ebédeltünk-vacsoráztunk együtt (mindig szigorúan ki-ki alapon).

A házban, ahol laktunk – s amit eredetileg hatan, hat család épített -, négyen akkor már magányosan laktunk. Megpróbáltam elképzelni, mit is jelenthet ez. Hogy K, a jó barát, meg én, mondjuk, együtt lakunk – már úgy értem, egy lakásban -, akkor ezt mit is jelentene. Mit is jelent az „együtt”? Azonos lakást? Külön szobákkal? Két külön lakást, de közös étkezéseket? Együttműködést –de miben is? Közösen töltött szabad időt? (Mert hiszen dolgozni az ország két különböző sarkába játrunk.) Esetleg közös étkezéseket (mondjuk, ünnepnapokon, vagy, jó, hét végén)? Netán közös bevásárlást? Persze semmi olyant, amit É-val együtt csináltam –s lehetőleg semmi olyant, amit ő Andrással közösen végzett. De akkor mit is? Hol a határ? (A Vadász és a Bozótlány sem találták jól ezt ki, nem is beszéltek róla. Amikor találkoztunk – ők ketten, meg én övelük, rendszerint épp a tűznél ültek, épp odamentek vagy épp onnan álltak föl. Kissé tanácstalanok voltak ők is szegények – őket sem kérdezhettem tehát meg.)

Így töprengve, kerengve és egymást kerülgetve jött meg és telt el a tavasz; egyszerre koranyár lett. Már a teraszon lehetett ülni (vacsorázni is), K Horvátországba készült, és Angliába. Fölmentem, hogy megbeszéljük ezt, amikor váratlanul – olyan erővel, amire nem számítottam – emelkedni kezdett bennem egy hullám; aha, ezt már ismertem, magasabbra és még magasabbra. Nem, nem, tiltakoztam, még nem. Nem akarok szerelmes lenni. (De már akkor voltam.)

Ez volt tehát a Vadász és Bozótlány története (s itt egyelőre abba is maradt). Readingben szokatlanul hűvös volt a nyár. Az iskola tartott még, én kísértem a fiúkat az iskolába, de a nyári holmiban fáztam, valami melegebbet kellett vennem egy ottani turiban. Henry búcsúzott az iskolájától (akkor fejezte be a hatodikát), egy iskolai színdarabot adtak elő, zenés-táncosat (Henry is büszkén csetlett-botlott). A hűvös nyár, a turkálóban szerzett melegítő felső meg az iskolai színdarabra alakított slágerdalok – mint egyetlen nagy várakozás hangulatának darabkái – maradtak meg bennem. Eszterék árulták a házukat, hogy nagyobbat vegyenek (Miattad is, mondta Eszter nekem), és hogy Henry középiskolájához közelebb kerüljenek. Nem tudtak dönteni; naponta elhatározták meg visszaléptek a vételtől. Én délelőttöként egyedül ültem otthon, házimunkáztam (Eszter egyáltalán nem örült, de én ki akartam próbálni, milyen lett volna együtt lakni velük) és interneteztem. K üzenetét kerestem – hol eltűnt, hol megint előjött -, valami szakmai dolgot kérdezett, és csak úgy fejből leírtam pár hivatkozást neki. Aztán rámeredtem a bibliográfiára. Ott állt, mint társszerzők, a kettőnk neve. A kettőnk neve együtt, mintha még sohasem láttam volna (pedig mennyit publikáltunk együtt!).

Aztán gondolatban végigkísértem egy szép horvátországi nyaraláson, ahonnan már nem tudott elektronikusan postázni, csak a mobilja volt nála, sms-eket írt, válaszoltam. Az iskolával szemben, ahová reggelenként a gyerekeket kísértem – az egyik előre ment, szégyellte, hogy kísérik, a másik mögöttem kullogott, mert ő meg barátokkal találkozott -, egy antikvárium nyílt. Találtam ott egy könyvecskét tele ábrákkal, amiket telefonion lehetett elküldeni. Szóval ábrákat küldtem, telefonon, akár egy kisdíák, és K ábrákkal válaszolt, akár egy diáklány. Tudtuk márt, de még mindig nem mondtuk. Csak jeleztük, de azt legalább sűrűn.

A július csak nem akart megre fordulni – legalább ott, Dél-Angliában -, de az utazás ideje eljött, Edmond meg én repülőre ültünk, s haza. Lepakoltunk, aztán fölmentünk K-hoz köszönni. Az a harmincvalahány év – meg ez az egy hónap – mintha nem is lett volna. Most találkoztunk életünkben először. „Új ég, új föld.”

Edmonddal – míg a szülei jöttek – bekalandoztuk Magyarországot a Bakonytól Debrecenig, Egertől Szarvasig. Mintha csak cserkészek volnánk – ő a farkaskölyök, én az öregcserkész -, megtanultunk ki- és bepakolni, egy vagy két napra ágyazni, mosni (vasalni nem!), megvetni és megint összerakni az aktuális ágyunkat. Míg végre megérkeztünk a szarvasi házba, ahol legalább az ágynemű ismerős volt. Edmond végre-valahára lefeküdt – állítólag el is aludt -, én a vízparton ültem. Fölöttem csillagos volt az alföldi éjszaka, néztem, melyik csillag merre megy, és telefonion megbeszéltem K-val. K épp csak a szomszédban volt – nem egészen negyven kilométerre (légvonalban csak huszonvalahány); ugyanazt az eget látta, ugyanazokkal a csillagokkal ugyanott. Volt mit megbeszélünk, fél éjszakán át.

Reggel, hogy Edmond életre kelt (úgy bírt aludni, mintha agyonverték volna), megbeszéltem vele, hogy meglátogatjuk K-t Mezőtúron. K kiállt a kapuba, valami piros nyári ruha volt rajta, abban várt, mosolygott és integetett. Ott állt a kapuban, megvárta, míg befordulunk a ház elé. Edmond kiszállt, szaladt befelé (mintha mindig itt járt volna). Én K-val együtt utána mentem; mintha mi is mindig itt lettünk, együtt lettünk volna.

K Mezőtúron más volt, mint a Nagybányai úton; más, talán eredetibb. Otthonosan mozgott itt, ahol gyerek volt, ahol nagylány lett, ahonnét kiszakadt, ahová mindig visszatért – mintha eredetiben adta volna elő mindazt, amit Pesten már megszokhattam rajta. Itt voltak körülötte a gondolatai, a megjegyzései, az elmondott és leírt mondatai. A város, amelyhez tartozott, a város, ahonnan ötleteit és nézeteit merítette, a hely, amely az eszében járhatott, amikor közös írásainkon dolgoztunk. Amikor a művelődési városközpontokról beszélgettünk. Amikor nagyanja „istentelen” kálvinizmusáról beszélt. Amikor az alföld keménységét és rejtett szépségét csodálta. Amikor barna arcáról, szép fekete szeméből, hullámos hajából a „kunsági boszorkány” integetett. (Apám török vére, mondogatta.)

Mintha egy fényképezőgépet élesre állítottak volna, hirtelen azt láttam meg Mezőtúrban, amit Szarvasban mindig is kerestem. Amikor először leszálltam Szarvason a buszról – idestova egy fél évszázada -, magával ragadott a falukutatók pátosza és nosztalgijája; vagy inkább majdnem magával ragadott. Majdnem minden egybevágott: a vidék, az emberek, a kisváros. S hogy csak majdnem, azt Szarvas szlovák eredete okozta; a szarvasiak tótul beszéltek, Árvából érkeztek, evangélikus templomba jártak (már amikor). Több mint negyven évet eltöltve itt úgy szólván sohasem mentem át a Körösön a folyó túloldalára, hogy Mezőtúrt meglátogassam. Nem Mezőtúr miatt, hanem a szarvasiak miatt, akik szőkék voltak, kék szeműek, sokszor krumpliorrúak, és a piacon az idősek vidáman kiabáltak keresztül a sorokon egymásnak tótul. Ők nem Mezőtúrra jártak, hanem Csabára vagy Tótkomlóásra. Endröd vagy Gyoma nekik idegen vidék volt; az egyik katolikus, a másik református. És mindegyik szegényebb, mint ők.

Itt, Mezőtúron, sötét hajú és fekete szemű emberek jöttek velem szemben; vékony arcú lányok, alacsony, barna férfiak. A főtéren hatalmas fehér falú, kupolás templom állt, ez református volt (a másik, az úJVárosi szintén). A főtéren nem szarvas szobor állott („Városunk neve”, hirdette a fölirat, mellette meg „Tessedik fája”, egy száz évesnél öregebb, szinte már kiszáradt, de repkénnyel élővé varázsolt vastag törzs) – hanem a kötelező hősi emlékmű mellett László király, aki a városi rangot adta Mezőtúrnak, odébb meg Dózsa (nemcsak mert kötelező volt, hanem mert bele is illett Mezőtúr önképébe). A főtéri templom mellett a csaknem fél évezredes református gimnázium (a szarvasi sokkal fiatalabb volt, s nem utolsó sorban evangélikus); az ugyancsak obligát „nemzeti szálló” mellett, az út túloldalán pedig az emléktábla, hogy Móricz itt írta az *Úri* (eredetileg *Túri*) *muri*-t. A jelzőtáblák Kisújszállás és Debrecen felé mutattak, meg Törökszentmiklós irányába; vagyis északra, az Alföld közepére.

Mezőtúr nem Csabára nézett (vagy Tótkomlóásra), hanem Karcagra és Debrecen felé – arra vitt a Berettyó is, amelynek a hídján át a város főterére jöttünk.

Innen *Kevice* lehetett menni (Túrkeve), amelyen keresztül – mutatta a tábla – kiérünk a 4-es útra Kisújszállásnál. El a délceg református gimnázium előtt Karcag felé. (Itt játszódtott a *Légy jó mindhalálig* a valóságban, nem pedig Debrecenben – oda csak az írói fantázia vitte; sokáig nem értettem, mert azt sem tudtam, hogy itt is volt gimnázium, sőt egyáltalán hogy hol is van az a Kisújszállás.) S tovább a négyesen Debrecen felé, míg Karcag határába nem értünk. Egy nehezen észlelhető tábla - „Emlékhely” – mellett csaknem tovább mentünk, csak jó néhány száz méterrel odább álltunk végre meg. Kiszálltunk, megnézni az emlékhelyet, amely így a négyesen menve csak keveseknek ötlük a szemébe.

Egy kunhalmon valami bálványok, egész csapat; elől a két legnagyobb – egyx férfi, meg egy nő -, mongol vonású arcukhoz tapadva a karuk, mintha táblát tartana. Azt is, rajta a fölírás, „Cumania maior”. *Cumani maior* Nagykunságot jelent, de nem egészen azt. Hanem az eredeti Kunságot, az ősit, az elsőt, amiből a többi kiszakadt. Ez a hely a Nagykunság közepet, és ez az emlékhely a kun városoké (Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve, Kunszentmárton). Az egyik már ismerős, nézd, itt voltunk (K nagyszüleit is ide telepítették ki), ez a bálvány Kunszentmártoné (szent, mert ezt katolikus jászok telepítették újra a török után; másutt a kunok kálvinisták lettek s maradtak).

Ki ismeri a Nagykunságot? Ki tartja számon Karcagot? Ki tudja ezeket a bálványokat? Ki vette észre, hogy végig az út mentén – a pusztá földön, még ha nem urtalja is a belvív – nádas nő, sás, vízínövény. Ki emlékszik rá – Györffi Istvánon kívül -, hogy néhány emberöltővel ezelőtt itt, a sártengerben sárladikon közlekedtek az emberek, csíkot ettek (a karcagi piacon is árulták), a lábban bujdokoltak. Vagy künn, a pusztán éltek egész évben, egész életükön át, s ha bemerészkedtek a városba, a kunkapitány tartotta kemény kézzel kordában őket. A négyes útra mindenki úgy gondol – ha Debrecenbe utazik -, mint végeérhetetlen, szürke, zsúfolt és egyhangú útra, amelyen nehezen lehet előrehaladni, kietlen tájon, elhagyatott lapály közepén. A vonat (az IC) is megállás nélkül halad át rajta (már ha nincs éppen belvív). Az ország elfeledett tája, kiesett a közemlékezetből.

Itt a gazdaság pang, az itt lakók elkeseredetten próbálkoznak – csak a történelem eleven, szinte már kézzel fogható. A mezőtúri templom elfoglalása és visszafoglalása azoknak, akik belejárnak, szinte egy karnyújtásnyira van; mellette a gimnázium falán országos nevezetességek emléktáblái – mind idejártak, egykor ismert nevű tanárok keze alá (K egyik dédapja is itt volt tanár; K is is tetette az emléktábláját). Az útmenti bálványok – mellette egy cserény, hogy a kunok nomád életmódjára emlékeztessen – szintén csak karnyújtásnyira vannak a *redemptiótól*, az örökmegváltástól, amellyel a kunok a jobbágysorból váltották ki magukat.

A gimnáziumi emléktáblát is, a kun bálványokat is Györffi Sándor készítette, aki Karcagon él, a főút menti házat vásárolta meg műteremnek. Meg tudjuk ismerni, mert a kerítés előtt őrt állnak bálványainak eredeti figurái. S a műteremben, ahová szívesen hívott – s el is mentünk csodálkozni – karcsú nőalaktól kőbe vésett ráncokig tarka sokaság, a művész megelevenedett képzelete. Az apám, mutat a kőbe vésett ráncokra – szinte csak azok látszanak a figurából -, aztán egy albumot mutat, nekünk is adja, dedikálja. Benne csodálatos királysobrok, kunok, hősi alakok, nemzeti alkotások, mindenféle. Az Alföld északi feléből, amerre Györffi Sándor jár, ahol él, és alkot.

Visszafelé a mezőtúri főúton – Kossuth Lajosról van elnevezve – mintha csakugyan otthon volnék; mintha hazaértem volna, mintha itt gyerekeskednék. Két oldalt téglaborítású házak – honnan ismerem őket? Ez a kapubejárat is ismerős, meg ezek az ablakkeretek. Aztán ráébredek: mintha Kunszentmártonban járnék megint. Szarvas, a kösö túlsó partján, mintha köddé válna, s most Kunszentmárton élesedik ki. Hát persze, a kun városok. A gyerekkor, ami most élesen és egyértelműen másolódik rá a jelenre.

*

Bozótlány előjött a tűzhöz – de attól még messze voltunk, hogy egymáséi legyenek a Vadással. Addig még hosszú séták voltak hátra nyár végén és ősz elején, az egyre korábbi alkonyban, majd őszi sötétben. Mindketten boldogok voltunk (képeink is mutatják), de mindketten a magunk módján. K szívesebben titkolta volna; én meg legszívesebben mindenkinek elújságotam volna. Ő nyugalmat akart, én látványt. Jó, akkor csináltassunk gyűrűt, nyugodott bele végre.

Arany ékszereink darabkáival (itt-ott letörtek már, elrepedtek, meg kellett volna csináltatni őket) a város szélén az újpalotai lakótelepig mentünk. A köröttünk meredező betonházak közt találtunk egy parkolót, otthagytuk a kocsit, és benyitottunk egy kapualjba. Ott volt Varga Erika műhelye, kifelé rácsos ablak, befelé csöngőre nyíló ajtó, az előszobával összenyitott szoba, az volt a műhely.

Az első, ami Varga Erikában szemembe ötlött, a szép, dús, ébenfekete haja volt – hol kibontva hordta, hol meg összefonta -, gondosan ápolt, még hízásnak sem induló alakja nyomán elég nehéz volt elképzelni írástudatlan oláh cigány őseit. Gyönyörű ötvösmunkákat készített, büszkén mutogatta K-nak, akit még a minisztériumból ismert. Lelkünkre kötötte, hogy fizessünk elő a gyerekújságjára, amit maga szerkesztett cigány és magyar nyelven, aztán fölkacagott örömeiben (szinte őszinte örömeiben), amikor megtudta, miért kerestük föl. Gyűrűket mutogatott, hagyományosakat, meg moderneket, divatosabbakat és idősebbeknek valót.

Én mindig vastag gyűrűt szerettem volna, de tartottam tőle, hogy K tiltakozni fog (beleakadok vele valamibe, még letépi az ujjam). Most mégsem tiltakozott; arany és fehérarany kombinációját választotta, szép és elegáns. Sokáig járkáltunk ki érte – hogy méretet vetessünk, aztán igazítani is kellett -, végül elkészült, s mi megtartottuk a „kézfogónkat”. Előbb kettesben egy közeli vendéglőben gyűrűt cseréltünk, már ahogy illik. Bozótlány most már végleg előjött; s a Vadász sem volt többé *spleenes*. A szép mese véget ért; kezdődhetett az élet. „Új ég, új föld”.

A kellő pillanat

2008 júliusában fölhívott Laczkó Tibor, aki akkor az egyetem bölcsészkarának dékánja volt. „Professzor úr, kérek”, kezdte kissé körülményesen. Épp a számítógépnél ültem. Nyáron utáltam szellemi munkát végezni – egész évben épp elég volt -, de most rendkívüli világnap jött, mert egy amerikai lapba kértek föl, s a szerkesztő újabb és újabb kérdésekkel bombázott. (Internetünk ugyan Mezőtúron nem volt – ahhoz a kávéházban fértünk csak hozzá déltájban -, a kért javításokat otthon végeztem el, majd vissza a Cactus Clone nevű, szerény kis ivóba az internetért.) K a kertben tett-vett – lehet, hogy a konyhában főzte az ebédet -, idilli nyár volt.

„Tudod, folytatta kis zavarral a dékán a telefonban, mindenkinek eljön az ideje. És hát... Szóval a nyugdíjazásod.”

Persze nem ért váratlanul – számolni én is tudtam, számoltam is már (nyolc hónap fölmentés, fizetve, ebből négy ledolgozandó, áprilistól visszaszámolva, akkor az...). Most mégis hirtelen jött. Nem is foglalkoztam vele sokat – siettetett a szerkesztő, szaladtam is a Cactus Clone-ba, internetért, annyiban hagytam. Csak majd később gondoltam bele. De akkor is megnyugtattam magam. Még itt van nyolc hónap, majdnem az egész következő év. S különben is jön a nyár – augusztusban szoktak Szarvason, újabban Mezőtúron is föltűnni Eszterék -, épp elég rendezkedés lesz velük, utána valami utat terveztünk K-val (kombináltuk a konferenciázást a turistáskodással). Szóval csak majd szeptemberben. S majd akkor kialakul.

*

Az idő múlásával nem akkor találkoztam először; É elmenetele óta különben is érzékeny voltam rá. Nemcsak tudtam, hanem akkor már éreztem is, hogy a múltó idő azt jelenti, hogy vannak alkalmak – dolgok, események -, amelyek visszahozhatatlanok. Nem ismétlődnek meg többé, egyszeriek az életben. Így fogtam föl – így kellett fölfognom – ezt a következő nyolc hónapot: hogy belefogok egy egyetemi évbe, amilyen többé már nem lesz.

A múltó idő sokakat nyomasztott a kollégáim közül. Debrecen és az egyetem olyan hely volt, ahol illetett fiatalnak lenni (ami néha, bizony, kényelmetlen volt, hisz az orrunk előtt voltak az öregek), de illetett és lehetett öregnek is lenni. Ahol az öregség nem defektus, jobb, ha meg sem történt volna (Pesten és másutt körülöttem ilyesmit láttam), nem. Debrecenben idősnek lenni épp úgy status volt, mint kezdőnek lenni; szinte már várták, s nem csak a fiatalok. Várták azok is, akikre sor került, mint valami középkori színjátékban, ahol nyilvánossá válik a Sors keze, s a kiválasztottak előre tudják a végzetüket. Debrecenben az ötvenedik év után – de legkésőbb az ötvenötödikkal kezdődően – a férfiak elkezdtek görnyedt háttal járni a folyosón, s ha kiment a fejükből egy név vagy dátum, fölsóhajtottak: Hja, az öregség. Szinte hívták, szinte várták. S talán igazuk is volt.

Idős professzornak, tanárnak lenni ott rang és elismert hely volt: valami, amit megszolgált az ember. Nem egyszerűen megesett bárkivel – most épp velünk -, hanem megdolgoztunk érte, kiérdemeltük. S ennek megfelelően az idős tanárnak pozíciója volt; másként kezelték, másként figyeltek rá, akár csak valami kiválasztottra. A föladat nem az elsurranás volt – szégyenteljesen, a hátsó ajtón, vissza sem köszönve -, hanem megtalálni a szerepet, amelyet – kimondva-kimondatlanul – az egyetemi elvárás az idős tanárookra kirótt (mondjuk a bölcs, az előrelátó, a megértő, a jelentőségteljes szerepét).

Debrecenben a legkiválóbbaknak – azaz nekik, akik a legjobban eltalálták a szerepüket – külön jutalomként még valami járt: az, hogy *emeritusok* (nyugalmazottak). Ez itt (és másutt akkor a hazai felsőoktatásban) cím volt, meghatározott tiszteletdíjjal, valamint pontosan meg nem határozott kötelelességekkel, amelyeket ki-ki úgy értelmezett, ahogy a környezete elvárta tőle. Az *emeritust* tisztelet övezte, nem mindenkit választottak azzá. A többség végül is elsurrant a hátsó ajtón, amikor már úgy érezte, hogy csakugyan fölösleges (s főképp amikor tényleg nyugdíjazták).

Ez eddig is világos volt, előttem is (az még nem, hogy én is emeritus leszek, pedig az lettem, lehettem, - nem is felejttem el Debrecennek és a debrecenieknek). A múltó időt különben is

megtapasztaltam, s nem csak É eltávozásával. Az Oktatáskutatóról mint annak vezetője magam mondtam le, majdnem tíz évvel Laczkó Tibor telefonja előtt; megtapasztaltam, hogy mit jelent. S láttam másokat is magam előtt; olyanokat is, akik ragaszkodtak a pozíciójukhoz – amit leginkább az irodájuk és az íróasztaluk szimbolizált, s akik belepesztultak volna (bele is pusztultak), ha máshová kell átülni. Meg olyanokat is, akik könnyedén és fölszabadultan vették tudomásul az idő múlását, mintha nyomasztó tehertől szabadultak volna meg (az előbbit jobban értettem, az utóbbit jobban irigyeltem).

Mészáros István, egykori kedves utazótársam, nem lett emeritus, bár az egész hetét vagy húsz éven át Debrecennek szentelte; kedden érkezett, pénteken ment el, amikor már mindenki, még a levelezők is cihelődött. A DAB klubszobájában félrevonták, az akkori dékán a kezébe nyomott valami kitüntetés-félét, azzal köszönte meg a fáradozásait. Nem számít, mondta nekem Mészáros, megyek a Károlyira (a pesti református egyetem). Azt hiszem, mégis bánthatta – mindenesetre pár hónap múlva egy hajnalon tüdőembóliában elhunyt. Gunst Péter sem volt vidám, holott ő emeritus lett; csakhogy akkor már egy sikertelen szívműtét következményeivel bajlódott. Kedvetlenül üldögélt az étkezőben, a felesége engem kért meg, hogy utazás közben figyeljek és vigyázzak rá. Inkább csak a Debreceni Szemle szerkesztő bizottsági üléseire utazott le; egy reggel, miközben a családja látogatását várta a János kórházban, váratlanul elhunyt.

Ez nemzetközi jelenség, legalább is azt tapasztaltam, Readingben járva. Keith Watson, a kedves, érzékeny szívű, de elszántan birodalompartí kolléga (megható búcsúztatót írt É halálára) most fölsóhajtott: Jó neked, ha hetvenig maradhatsz. Én már csak a lap miatt járok be (akkor még ő szerkesztette az IJED-et (International Journal of Education and Development), s rögtön kiszignált nekem néhány török tanulmányt lektorálni. Majd néhány hónappal később agyvérzést kapott (szerencsére fölépült belőle). Ulrich Teichler, az örökmozgó, akinek a nyugdíjazása alkalmával félig komolyan, félig vidáman konferenciáztunk Kasselben, úgy oldotta meg, hogy mindenüvé elment, ha hívták, de sehol sem maradt végig, bár marasztották (Debrecenbe, az én konferenciámra is eljött, s ott se maradt végig).

Láttam azonban vidám emeritusokat is – vagy olyanokat, akik csak később keseredtek meg, amikor amúgy is megkeseredtek volna. Szépe György például diadalmasan ment el a pécsi tanszékéről, még hozzá úgy, hogy meg sem mozdult onnan, a kedvéért rendezték át a helyiségeket. Ő mind fizikai, mind szellemim értelemben megkerülhetetlen volt Pécsen, és még jó ideig az is maradt. Ormos Mária is, az egyetemet alapító (vagy újraindító) rektor; mint nő talán még jobban eltalálta, hányszor járjon vissza egy emeritus az egyetemére ahhoz, hogy ott hosszú életű legyen (amikor ezt írom, még mindig jár, bár elvéve). Wolfgang Mitter, az örökmozgó (nem mindig kedveltem érte) évente küldte egy-két különlenyomatát, s még a vasútállomásra is kijött, hogy találkozzunk (igaz, el is kerültük egymást).

A szégyenteljes bujdosás, ami a nyugdíjazással jár – s amire körülöttem annyian (mint többen) panaszkodtak – nem volt tehát az egyetlen minta; a jó ellenminták is itt voltak körülöttem, csak figyelni kellett rájuk. A kérdés inkább a szerep eltalálása volt; az időzítés, a kellő pillanat, amikor abbahagyhatja az ember. Az idő múlásával nem volt és nincs mit tenni – lehet elviselni vagy tiltakozni ellene -, ami rajtunk múlik, az a kellő pillanat.

A kellő pillanatot Tillich-től tanultam el; ő görög néven (mert mint jó német, a gimnáziumban is tanult görögül) *kairosz*-nak nevezte. *Krónosz* és *kairosz*: az idő két görög neve (az idő észleléséé, mondanám én). *Krónosz* a múltó idő, az idő folyama; *kairosz* az elérkezett idő, a pillanat, amelyben cselekedni kell, amikor éppen megtörténik valami. Amikor először olvastam, erőltetettnek tűnt; nem is biztos, hogy megértettem. Idő kellett hozzá – meg tapasztalat -, hogy a mélyén a bölcsességet is át tudjam élni. Mint minden filozófiához, ehhez is közönség kellett (hangtalanul, magába mélyedve csak Kant tudott filozofálni kötelező königsbergi sétái alatt); nekem közönségnek a doktoranduszok voltak. Csaknem egy évtizeden keresztül figyeltük, gyűjtöttük, értelmeztük és fogalmaztuk meg a kisebbségi felsőoktatást.

Olyan intézményeket kerestünk – látogattunk meg, térképeztünk föl, tanulmányoztunk, interjúztunk (fényképeztünk és videóztunk is persze) -, amelyeket kisebbségek alapítottak a fordulat óta Kelet-Európában. Először csak a határon túli magyarokra gondoltunk (a megbizatas, amely az egészet elindította, erre is szólt); aztán ahogy kibontakozott a kép, további kutatási támogatásokkal egyre több kisebbségi intézmény bukkant elő már a Kárpát-medencén kívül. Az eseteket végül csoportosítani lehetett. Pestről Debrecenbe utazva – vagy visszafelé – olvastam ezeket az esettanulmányokat; nem profik készítették, hanem fiatalok, akik kutatással és intézményekkel épp csak ismerkedtek. Meghökkenett és lenyűgözött a frissesség és életszeretet, amely ezekből az írásokból (egyik-másik formátlanul, némely zökkenőkkel, ismét mások nyilvánvaló túlzásokkal) áradt. A nyolcadik olvastán – végül valami harminc gyűlt össze – lettem a papírt, ceruzát az üléssel szembeni asztalkára: megvan! Ami közös volt bennük, az épp a *kairosz* volt, a kellő pillanat.

Az évtizedes tanulmányozás közben nem egy intézményt kerestünk föl újra meg újra; azok, akik először meglátogatták, már abbahagyták a tanulmányaikat, tán doktoráltak is; újak jöttek. Kérdezték is egymást, Te, mire kell figyelni? Az esetek leírása egyre megbízhatóbb, egyre élethűbb lett, végül néhány intézménynek valóságos életrajza is kikerekedett. Láthatóvá váltak a kezdeti küzdelmek, fölvirágzások és hanyatlások. S ami közös volt bennük, az épp a kellő pillanat.

Ha valaki kellőpillanatban alapított intézményt – itt, a mi térségünkben, 1990 körül -, akkor az az intézmény megélt, tovább élt. A pillanat múltán azonban már csak vergődésre futotta. Életek, karrierok mentek rá egy-egy ilyen intézményre; ha jól időzítették őket, szárba szökkenetek; ha elvétették az időt, vagy nem tudtak életre kelni, vagy idő előtt elhaláloztak. Ez a kellőpillanat – az intézmények történetében – természetesen a fordulat volt. Az intézmények „kellő pillanata” a történelem kellő pillanata volt tehát; úgy is mondhatnánk, a sorsé, amely őket mozgatta. Az 1988-93 közötti idő mindnyájunknak a kellő pillanat volt; egy villanásnyi idő a történelemben, amely megváltoztatta az életünket. (Egyesek közülünk tudják és számon tartják, mások, sajnos, fanyalognak – mégis).

Laczkó Tibor telefonja, amely Mezőtúron ért utol, részben a múltó időre figyelmeztetett. Akkor még nem ébredtem rá, hogy másra is: a pillanatra, amelyben majd dönteni kell (leginkább a következő hónapokban).

*

Hogy az Educatiót – a folyóiratot, amelyet még 1992-ben alapítottunk az Oktatáskutatóban – előbb-utóbb föl kell adnom, már régebben elhatároztam. Most vált időszerűvé azonban, hogy tényleg le is mondjak róla.

Az Educatio még megmaradt a vesszőfutás után is, amelyen az Oktatókutató – megszűnése körül és fölszámolódása alatt – végbement. Miután ugyanazok (SzDSz, Magyar Bálint), akik eddig politikai védelmet nyújtottak neki, ismét kormányra kerültek, 2002 végén egyúttal meg is szüntették (Lukács Péter, aki annyira ambicionálta, hogy főigazgatója legyen, betegségbe menekült az események elől). Most már nem volt kérdés, nem volt választás: el kellett hagyni a Báthory utcát, be (ki) kellett vonulni a Professzorok Házába. Az intézet már csak munkatársai képzeletében és emlékeiben létezett; úgy tettünk, mintha volna – jogilag azonban a Professzorok Háza titkárságának részévé vált. Nyomdánk ugyan még volt, kiadványaink is (s azon az új név: Felsőoktatási Kutató Intézet); ez azonban már csak néhány szobát takart az épület felső szintjén; a sokat emlegetett és hivatkozott könyvtár más emeletre, két további szobába menekült.

Az Educatio azonban megmaradt; megmaradt a rutin, amellyel szerkesztettük, a szándék, hogy szóljunk a magunk körüli világhoz; ne csak életjelt adjunk, hanem valamiképp kapcsolódjunk is bele a folyó diskurzusokba, sőt néha tán még formáljuk mis. Az olvasók – már ha voltak (s néha meglepően sokan keresték a lapot) – ebből csak annyit vettek észre, hogy megváltozott a szerkesztőség címe, és sehol nem találni a korábbi lapszámokat. 2006-ban aztán privatizálták a Professzorok Házát – épp az a Végvári Imre, aki néhány évvel korábban, többek közt az Oktatókutató ellenében is foggal-körömmel küzdött a függetlenségéért -, a Felsőoktatási Kutatót (amely tulajdonképp már nem létezett) megint megszüntették, más intézménybe olvasztva, más helyre menekítve (a könyvtár bálákban állt, részben az őszi-téli esős hónapokban az udvaron). Az Educatio azonban még m indig létezett, hisz azok, akik alapították, szerkesztették, akarták és tudták csinálni. S nekem sikerült menedzselnem.

Mind nehezebben azonban; különösen, mert elkötelezettség volt ugyan a szerkesztő bizottságban, de egyetértés mind kevésbé. Akkor már többször vettem föl, hogy a lapot hivatásos könyvkiadóhoz vigyük, vagy keressünk neki egy alapítványt, amely a kiadását magára vállalná (az intézeti háttér már beláthatatlanná vált; csak személyes kapcsolataimnak volt köszönhető, hogy az egykori Közoktatási – most Oktatásfejlesztő – Intézet egyáltalán befogadta, eltűrte, nem bánta, néha még büszkélkedett is vele). Jártam is utána, belátva, hogy ha én nem határozom el magam, más nem fogja megtenni helyettem. Ahhoz azonban, hogy a szerkesztő bizottságot is megnyerjem az ügynek – elvégre közös volt, még ha nem mondtuk is ki – az Educatio; sokunk közös alkotása – más és több kellett volna. Sodródtak, s én sodródtam velük, pályázatról-pályázatra, számról-számra tologatva-halogatva mind a megszűnését, mind az újjászületést (ez utóbbit persze reméltem, de nem nagyon bíztam már benne).

Ilyen körülmények közt a lapot elhagyni annyi lett volna mint elsőnek ugrani ki a süllyedő hajóról, s ez nem kenyerem. S csakugyan: néhány év alatt a lap és szerkesztő bizottsága magához tért, a viszonyok konszolidálódtak körülötte. Már nem volt permanens a költözés, már nem voltak föltétlenül kidobott bútorok a folyosókon; a Közoktatási is majdnem belehalt az átszervezésbe (igaz, a Felsőoktatási teljesen). Kéthetente, mint afféle lelkigyakorlatra, a szerkesztő bizottság rendszeresen összejött (nem is akárhik; az elmúlt húsz évben többünk karrierje emelkedett, csúcspontja körül járt, mondhatnánk, nem akárhik lettünk). Már nem menekültünk, újra magunkra találtunk, dolgoztunk. Lapot szerkesztettünk – ki-ki vérmérséklete szerint.

A kellő pillanat, gondoltam, és az „Egyebek”-ben (emlékeztetőink sztenderd és mulatságos fordulata) bemondtam, hogy mához pont egy évre elmegyek. Kissé elhültek – de aztán napirendre tértek fölötte, még annyi idő... Én azonban komolyan vettem, és elkezdtem keresni azt, aki a lapot átvénné és a vállán tovább cipelné.

A kellő pillanatnak – ezt akkor tanultam meg – a jele, hogy van, akinek tovább adhatom, ha egyszer lemondok. Még olyasmiről is, amiről azt gondolom, hogy nincs hová hátrálni tovább. Most is lett (nem mondom, hogy volt). Kínálgattam ennek-annak, nyilvánosan nem mondták, bizalmasan elutasították. Míg egyszer csak megjelent, akire vártam, s akit mindenki elfogadott. Csáková Mihály és Fehérvári Anikó az Educatiót cipelik tovább – remélem, még sokáig -, mi pedig, a szerkesztő bizottság, biztatjuk őket, néha azért segítünk is nekik. Egy-egy szerkesztő bizottsági ülés után odamegyek Misihez vagy Anikóhoz, és bizalmasan gratulálok. Ezt jól csinálták, ezt jól csináltatok. S közben azt gondolom, hogy én csináltam jól. Eltaláltam a kellő pillanatot.

*

Néha elszalasztottam. Ez nem azonnal derült ki, csak később; néha olyankor, amikor már-már késő volt. Tíz év tanszékvezetőség után – amiért igazából Debrecenbe hívtak – az időm automatikusan lejárt, természetes volt, hogy más kövessen; de hogy ki, az korántsem látszott természetesnek. Ráéreztem, hogy azt nekem kell megkomponálnom: kitalálnom, elfogadtatnom, kiviteleznem (s mindezt úgy, hogy az illető és az illetők lehetőleg maguk döntsenek). Máig örülök, hogy – bár Brezsnay Laci következett volna – mégis SzLT-t választottam (Laci sajtója, mint ezt már megtapasztaltam, amikor habilitált, s a későbbiek csak visszaigazolták, a bölcsészkaron, sajnos, rossz volt). SzLT-t nehéz volt rábeszélni, fél évig csak lábujjhegyen lépett a tanszékvezetői szobába, ahol még mindig Kiss Árpád relikviái voltak (vegyesen a saját hagyatékaikkal). Rábeszéltem, unszoltam, kértem, végül parancsoltam, hogy változtasson helyet – nagy nehezen engedett. Akkor aztán beleült a tanszékvezetői karszékbe, s csak ritkán tudott felállni onnan. Lelkiismeretesen és odaadóan vezette a tanszéket; holott a lelke mélyén szorongott és félt tőle.

Az évek, amelyeket a tanszék vezetésével töltött, koránt sem voltak kegyesek hozzá (meg hozzánk se). Egyetemi reformok jöttek (Bologna-folyamat), amelyek így, alulnézetből néha csakugyan kezelhetetlenekké kezdtek válni. SzLT, aki könnyen és jól kommunikált – azt, hogy magabiztosan, nem írom, nem volna igaz -, személyes föllépésével előbb el tudta hártani a tanszék felől az átszervezés fellegeteit, utóbb egyre kevésbé. Végül úgy látszott, mintha föladta volna; sodródott, s mi vele. Épp akkor, amikor a legszilárdabban kellett volna állnunk; épp akkor, amikor újabb esélyek mutatkoztak, hogy a pedagógia (most már intézet, nem is tanszék) esélyeit a tanárképzésben s másutt (mesterszak, doktori képzés) javítsuk.

A kellő pillanatra nem mindig jövünk rá (én legalább is), a pillanatot várjuk és latolgatjuk. Így voltam én is: beleszólhatok-e? Emeritus voltam – lettem -, jó konferenciával, szép ünnepséggel a hátam mögött, köszönhetően ifjabb kollégáimnak (Pusztai Gabi, Rébay Magdi), no meg hallgatóimnak (*Professori salutem*). Hátradőlhettem volna, sőt, gondoltam, jobb, ha most már hátradőlök. Valahányszor azonban megjelentem az egyetemen, a feszültség (bennem) nőttön-nőtt. S a tehetetlenség egyben, hogy nem avatkozhatom bele (nem tudok, nem illik, nem volna szabad). Végül döntöttem – alighanem a kellő pillanat.

Mint ilyenkor lenni szokott, nyíltan senki sem vállalta át a tanszék vezetését, s aki vállalta volna (Brezsnay Laci, egyhangú támogatásunkkal), azt meg a kar nem akarta. Valakit

újra föl kellett építenem; Buda Andrással kezdtem. SzLT még mindig ott ült a tanszékvezető szobában és karosszékekben, mind bizonytalanabban, már csak meghosszabbított megbízásokkal, szinte tehetetlenül. András meg húzódozott: amíg a professzor van megbízva, ő milyen alapon készülődjék. Az intézet nem bánta volna, főleg mert mondtam, sürgettem, végül már drámai hangokat ütöttem meg, hogy változtassunk. Elment egy újabb év; majdnem teljesen elment a hajó (státusok és szobák forogtak kockán – egyetemi körökben a legnagyobb kincsek).

Chrappán Magda is tiltakozott, pedig azt tapasztaltam, hogy az ő sajtója még jobb is, mint Andrásé – mind a karon, mind az intézetben. De hát nem habilitáltam, mondta, és új vagyok a bölcsészkaron is (tétékásként végzett, bár pedagógia szakon is). Kértem, ne mondjon azonnal és véglegesen nem-et, engedje, hogy megint körbeérdeklődjem. Megint mindenki támogató volt, szinte karnyújtásnyira a megoldás; csak SzLT volt bizonytalan – hová üljek? Kérdezte ezt-amazt, hogy befogadnák-e a szobájukba, mind csak vonogatta a vállát; SzLT megriadt. Hová legyek? Nevetségesnek tűnt, de egyáltalán nem volt nevetséges: csakugyan rajta állt – a riadalmain és a szorongásain -, hogy kellő méltósággal, de megfelelő időben leköszönjön (ő biztosan elszalasztotta a kellő pillanatot).

Utólag visszagondolva az intézeti értekezletre, amelyen – a szokott eljárásom némileg túllépve – pajzsra emeltük, még hozzá egyhangúan Magdát, úgy tűnik, sikerült eltalálni a kellő pillanatot. A pillanatot, amely magában sűrítette eddigi erőfeszítéseinket – SzLT-ét is, az enyémet is -, és meghatározta, meghatározza az intézet jövőbeni sorsát. Vele pedig sokakét, akik a sorsukat az intézethez és a Debreceni Egyetemhez kötik. Az enyémet is.

Erdei séta

Az Apáti-szikla tényleg csak egy lépés; a kutya tudja már a járást, és boldogan ugrál, mert megtanulta, hogy ilyenkor sétálunk. Az erdő szélén kis kilátó körpanorámával (sajnos, elég szemetes). Ha leesik az első hó, szép képeket szoktam innen készíteni: egy-egy kiálló fenyő a hegyoldalon, alább házak a hóban, távolabb – ilyenkor nem mindig látszik – a János-hegy. Na, mondom neki (a kutyának), gyerünk, gyerünk.

A szikla egy ösvénykanyarulatban bukkan elő, impozáns. Jó időben-rossz időben fölmásznak rá a gyerekek (Henry nagy titokzatosan ide bújt el graffitizni); tetején a világháborús bunker még mindig áll. A szikla persze porlik, furcsa kagylók lenyomatai pattannak le róla, ha a fiúkat várom, gyűjtögetni szoktam nekik. Az ösvényen túl a szikla folytatódik egy nagy, kiugró rögben (tetején háromszögellési pont). Innen csakugyan kitérül a táj, körben a Gellért-hegyig.

Itt a szikla előterében lehet a legszebb fényképeket készíteni. Ha ügyesen állítja be az ember, a kötőmb meredek sziklafalnak látszik, alatta a házak az Ördög-árok mentén parányi kunyhók. Télen csillog a hó, nyáron zöldbe borul az egész táj. Egy-egy fotó, amit a számítógépen használok, lélegzetelállító. Én is alig hiszem, hogy itt, egy karnyújtásnyira csináltam.

Itt, séta közben – talán épp az Apáti-szikla alatt (csak hogy visszafelé jövet) találtam ki ezt a könyvet. Nem, nem teljesen igaz: már régóta bujkált bennem; kerülgetett, mint az influenza, ami mostanság olyan időszerű. Csakugyan régen, már vagy tíz éve. Amikor az íráshoz

fogtam, és visszalapoztam a korábbiakra, a legkorábbi file dátuma valami 2000 volt. Magamban etűdöknek neveztem el őket; olyan próbálkozások, nekifutások voltak.

Nekifutások – minek? Kezdetben azt gondoltam, hogy majd ha hatvan leszek, írom meg ezt; aztán akkorra toltam, hogy ha nyugdíjas leszek (nem sokkal később lettem is). De amint leültem írni, olyan magasra tornyosult fölöttem a leírni való, mint itt most az Apáti-szikla (s épp akkora is volt; csak túl közlelről néztem). Az első nekifutásnál többre nem tellett; körülbelül az általános iskoláig jutottam el, még a kitelepítésre is futotta belőle, aztán már többre nem.

Maradtak ezek az etűdök. Ezek épp megfeleltek az akkori hangulatomnak, terjedelemben meg akkorák lettek, amekkorát egy ülésben meg lehetett írni. Csiszolgattam – egyik-másikat mint valami költeményt -, aztán körbeküldtem a kollégáimnak (részben szerepelnek ebben a könyvben is). A fogadtatás vegyes volt: egyesek napirendre tértek fölöttem, másoknak nagyon tetszett (Mi is épp így éltük át). Egy-egy „etűd” ugyanis egy-egy tárgyat járt körül – mondjuk, az autót, a nyelvtanulást, egy barátságot -, és miközben írtam, úgy tettem, mintha a személyes vonatkozásokat minden olvasó jól ismerné. Ez valami titokzatosságot kölcsönzött nekik; valamit, amit még hozzá kellene olvasni (ha ugyan meg lett volna írva).

Aztán azt figyeltem meg, hogy egyre több írást szőnek át ezek a „kalandok” a saját életemmel; mintha kikíváncoznának. Amikor a kedves és udvarias Mark Bray – aki akkor az Unesco párizsi Oktatástervezési Intézetének igazgatója volt – cikket kért tőlem az intézet ötvenedik évfordulójára, rutinszerűen a hazai oktatástervezés történetét írtam meg (már ahogy én láttam). Marknak nagyon tetszett (erre a minap is visszatért). Ha ez még idegen nyelven is „átjön”, akkor tényleg kell lennie valaminek. Nem is akartam kibonyolódni többé belőle; jobb, ha megírom.

*

Jobbra elöl furcsa lyuk tátong a sziklán, belőle pirosan porlik a kőzet, nem tudok, miért. Ha jó idő van, gyerekek bujkálnak benne, fölmásznak a lyukig, mintha valami barlang volna, s ott megkerülik a szikla tetejét. K és a fiúk is sokszor megmászták már (én jobbára lenről csodáalom és dicsérem őket). A vörös kőpor betaposódik az ösvénybe, amely itt huppanóval emelkedik. Ha hátat fordítok ennek a vörös poros lyuknak, most már panoráma nyílik föl; szűkebb, meghittebb.

Jóval alattunk kocsiút kanyarodik, mintha egyenesen bemenne a hegybe (pedig csak elmegy alatta). Ebben a lapályban családi házak épültek, innen a piros tetejük látszik. Akkor épültek, amikor mi a Nagybányai útra költöztünk; akik építették, jobbára a környékről húzódtak ide. A hegy két oldala tavasszal, nyáron zöld, ősszel színesedik. Balkézről, mögötte, Pesthidegkutat látni egy domb oldalából, a furcsán szétszórt házaival. Innen egyenesen nyugatra látni; érdemes megállni, ha megy le a nap. Innen különben is az ösvény északnak fordul, az erdő zordabb lesz (már amennyire egy parkerdő, mint ez is, zord tud lenni egyáltalán).

Eredetileg a nyárra terveztem, hogy nekiállok; és még fogalmam sem volt róla, hogy fogok haladni. Elképzelttem, hogy majd ülök az árnyékban – mondjuk Mezőtúron vagy néha Szarvason, a kertben -, és mint a hirdetésekben látni, egy laptopon fogalmazok. Ez hirdetési képnek jól néz ki ugyan – a valóság azonban rendszerint más. Az én esetemben is (s nemcsak a laptop miatt). Ahogy végiggondoltam, mikor is fogok hozzá – hisz annyit halogattam -, egyszerre sürgető lett. Mintha valami határidőt kellene teljesítenem; mintha tovább már nem

érne rá. Egy séta közben – anélkül, hogy tudatosult volna – hirtelen meglett az elhatározás, hogy nem várok nyárig. Mondtam is az egyetemen (szorgosan utaztam hetente), hogy most egy darabig nem jövök. Amíg meg nem írom. Mit? Fontoskodva mondtam (még a hangomat is lehalkítottam, s nem is mindenkinek), hogy az életrajzomat.

Hangzani jól hangzott, de hogyan fogjak hozzá? Ha az idő már megvolt is (januárban csak vizsgák vannak, február közepére éledezik a hallgatóság – akkorra ki tudja, meddig jutok), a megírni valót még mindig nem gondoltam végig. Próbálgattam jobbra is, balra is. Talán ha azokat az „etűdöket” egybefűzném? Vagy valamilyen „költészettel” lepném meg az olvasót (mindenekelőtt magamat – mint mindenki, aki sokat olvasott, előbb-utóbb én is írni kezdtem). Vegyes felvágotthoz azonban nem volt kedvem, ízléstelennek is találtam volna. Különben is: meg kell írni. Végig, egy szuszra.

Ott, az Apáti-sziklánál – visszafelé jövet egy őszi sétából – villant be, hogy évtizedekre osszam az „életem”. Vagyis nem pont azt (az már be van osztva), hanem amit elmondandó vagyok. Mire hazaértem, gyorsan leültem a számítógép elé, és fölvázoltam. Egészen jól mutatott. S mióta írom, még változtatni is csak itt-ott kellett rajta.

*

Föl a kedves falépcsőkön és egy kis kapaszkodón, el a kirándulóknak szánt asztal és pad mellett (gyakran nem kirándulók, hanem hontalanok üldögélnek mellette), keresztül a Görgényi úton be az erdő másik, nagyobbik felébe. Ha előre mennénk – a kutya erre húz -, akkor a kerítés mellett szerpentinén fölkanyarodhatnék a kilátóhoz; de nem megyünk most arra. Inkább balra, a kilátó alatt az erdei ösvényen tovább, amely a Görgényi úttal párhuzamosan, de bent az erdőben halad. Tavasszal és nyáron nem is lehet a Görgényi utat látni, csak egy-egy autót hallani néha, de most, h a fák meztelenek, a bozót mögött itt húzódik az út. Mégse menjünk azon, mert forgalmas lehet, de főként a kutyának is kemény, meg az ember talpának is. Az erdei ösvény viszont rugalmas 8ha nem sáros), a túlevelek egészen beborítják, milyen kellemes rajtuk járni. Megint egy pad (ezen szerencsére, nem üldögélnek hontalanok), aztán az ösvény háromfelé ágazik. Egyenesen tovább az erdei parkolóba érkezünk (van egy kis játszótér is ott, a fiúk, míg kicsik voltak, örömmel fedezték föl). Balra le a Görgényi út vége, ahol az erdőbe torkollik. Mi azonban jobbra kanyarodunk, fölfelé, ahol meredeken (legalább is egy parkerdőhöz mérten) visz fölfelé az út egy vízmosás mellett.

A kutya itt megáll; van neki egy faodúja, benne rendszerint talál vizet; azt kell innia, azt a mocskosat, nem pedig a tisztát, amit tőlünk kap. Előre szalad, én utána (s nem merem bevallani, de már nézem az emelkedő végét). Ott kezdődik a Glück Frigyes sétány – nem igazi sétány, csak olyan parkerdőhöz mért -, nevét egy itteni polgártól kapta, aki a gazdagságából sokat áldozott erre a parkerdőre. Kiírva nincs, hogy Glück Frigyes, emlékezet és térképek őrzik csak. De boldog lehet vel – jobban járt, hogy ezt a szép, árnyas sétányt kapta, mint valami poros köves utcát bent a városban.

Most, hogy a beosztás már megvolt – beosztottam az életemet, hát elég furcsán hangzott -, most kezdődött csak a fejfájásom, hogy mit hová soroljak. Az évtizedek, amelyek szerint a könyv fölépül (életem tíz évei) nem pontosan fedték, ami velem történt; itt-ott már eleve módosítani kellett rajta. Hol kezdődik, és hol szakad félbe egy évtized, ha nem a naptár szerint haladunk benne (s persze, nem a naptár szerint haladtunk, éltem). Furcsa volt ráébredni fordulókra és bukkanókra (mint az erdőben). Nem a háborúban születtem, de mégis (nálunk akkor még béke volt, nem messze tőlünk azonban már lángolt minden); a kitelepítés

majdnem pontosan az első tíz évemet zárta. És így tovább; az élet (az erről szóló elbeszélés) mintha önként bomlott volna fejezetekre. S a fejezetek egyben hetekre is; épp annyi időt szántam rá, épp annyi idő állott rendelkezésemre. Ha annyit akartam foglalkozni vele, amennyit eredetileg szántam rá, akkor hét napnál többet semmiképp sem írhattam – inkább kevesebbet, mert ez így bizony fárasztó volt. Azaz az „életem” évtizedenként öt-hat részből állott; öt-hat epizódból, amit meg tudtam és meg akartam írni.

Ez elég jó fogózáknak látszott, különösen, mert hasznos korlátok közé szorította az egyre nagyobb mesélőkedvet. Mindent nem lehet leírni, mondogattam K-nak, amikor (hol ziláltan, hol elégedettebben) visszamentem a lakásba egy kávéra. De miért pont ez az öt? Kérdezte ő, joggal. Nem nagyon tudtam válaszolni – mégis, ahogy haladtam, egyre jobban láttam, hogy az öt –néha hat – jelenet, amibe a mondanivaló sűrűsödött, az is szinte önként adódott. Néha kellett csak ide-oda gyömöszölnöm egy-egy témát; nagy néha fordult elő, hogy egyik epizódom átkívánkozott egy másik részbe, vagy onnan inkább ide.

Így íródik az életrajz, ébredtem rá, valami „intenzív totalitás”. Mi adunk értelmet neki? Vagy csakugyan ez és ennyi történt? Mintha zseblámpával rámostam volna valami rég nem használt padláson, lim-lomok közt keresgélve; s aztán, ahogy a szemem hozzászokott a félhomályhoz, kirajzolódott az eredeti rend. Vagy csak én képzeltem rendet a kacatok között? Akár így, akár úgy, tájékozódni tudtam köztük. S ha már elindultam, egyre biztosabban tájékozódtam. Mégis kellett valami rendnek lenni, eredetileg is.

*

Elérjük a sétányt – nem más ez, mint széles és kiépített ösvény -, sokan járnak rajta, különösen hétféteken, s ha jó idő van. Aki nem oly szerencsés, mint én (meg a kutya), s nem a közelben lakik, annak hosszú az út, valóságos kirándulás, míg a busszal ide kiérkezik. Úgy is szoktak öltözni, kiránduláshoz, hátizsákkal, térképpel. Én meg csak úgy elugrottam ide, egy dzsekiben (a kutyán meg csak a loboncos, nagy szőre). A cipőre azért vigyázni kell, az becsaphatja az embert; városi cipőben, különösen magas sarkúban még az erdei ösvényt is kényelmetlen végigsétálni, és, sajnos, sár is lehet.

Balra a nagy rét (nem igazi, inkább csak nagyobbacska), labdázni szokták, ilyenkor a kutyával vigyázni kell. Ő is szeretne labdázni, s mint a gyerekek, ha elkapja a labdát, ki sem engedi a szájából, a fogai még kipukkaszthatják. Inkább forduljunk jobbra az enyhe emelkedőn, tovább a kilátó felé.

Itt fahasábok tornyosulnak, gondos kezek tornyozták föl, mert a parkerdőt karban tartják (sokszor találkozunk favágókkal, faaprítókkal, még a láncfalpas járműveikkel is; a kutya megugatja őket, de főleg a láncfalpast). A fának, így levágva különösen kellemes az illata, gyanta, mert a környéken főként fenyők díszelnek. Innen egy kanyarral kibukkanunk a kilátóhoz.

A kilátót egykor Árpádról nevezték el, amikor a környék budai svábjai nagyon magyarok akartak lenni (ezt is Glück Frigyes kezdeményezte). Úgy van megépítve, mint egy erőd, mint egy sziklatömbökből összerótt vár, toronnyal, körbefutó erkéllyel. Csak a kilátás nem a régi többé, mert eleje építettek. Különösen vagy tíz évvel ezelőtt, a ház, amit közvetlenül alája emeltek, akkor még a sajtót is bejárta (persze nem bontották le, ha már így alakult). Így most inkább csak a környéket látni, mint a Dunát; abból csak egy fénylő csíkot, a hidak sziluettjével. Azért sokan állnak, fényképezkednek, vagy egyszerűen csak nézelődnek.

Gyerekek mászkálnak a kilátó tövében, mintha holmi várat ostromolnának. S ahogy lejövünk a kőlapokból kirakott lépcsőn, már át is bújhatunk a sziklatörmelékből épített boltív alatt, mintha kimennénk a várból. Innen az út lankásan lefelé halad.

Az epizódok végén séta (mint most is), séta közben csak úgy zúg a fejem mondatok töredékeitől. Azt sem tudom, leírtam-e őket, vagy csak most fogalmazgatom (de lehet, hogy máshonnan olvastam őket). Aztán az út közben lassan megnyugszanak, mint napnyugtával a madarak. És akkor más következik: a holnapi epizód. Most nem foglalkozom mással, csak azzal az eggyel, ami következik. Abba szeretnék szinte belebújni, a mélyére hatolni – s milyen érdekes. Csakugyan szinte mindegyiknek van „mélye”. Fogalmazás közben – az erdei sétán – szinte valamennyi epizódról kiderül, hogy csak a fölszínét láttam, hogy mélye is van.

Sőt, mondanivalója. Nem véletlenül álltak tehát össze, nem véletlenül kínálkoztak megírásra. Mondani akartak valamit (persze, tudom, én akarok velük). Egyik-másik kínálgatja még a címét is; olyan is volt, hogy amit eredetileg adni akartam, nem fogadta el, neki, az epizódnak a sajátja kellett. Még az is megtörtént, hogy írni kezdtem egyiket-másikat valami mesterkéltségen, s ahogy írtam, kibújt a cím alól, mint lepke a bábból (de romantikus). Hagyni kellett őket, az epizódokat, formálódjanak. Ki lehetett találni, ami következik, de sokat tépelődni rajta nem. Semmiképpen sem megfogalmazni, ott, a séta közben. Hagyni, hogy szinte maguktól fogalmazódjanak.

*

Ez a hegy déli lejtőke, ahol most járunk, s a kutya buzgón szimatol, semmiért nem hagyná ott (Gyere, undorító!). Ha messziről nézi valaki, a fák közül sziklák fehérlenek ki, alattuk járunk most. De mi nem látjuk ezeket a sziklákat, nem fölfelé nézünk, hanem lefelé (különösen a kutya). Itt már az utcákat látjuk, amerre lakunk, né, itt kanyarog a Nagybányai út, mögötte, messze és följebb, megint a János-hegy (de szeretem!). Itt egy kis kilátó megint – de jó, hogy megcsinálták, sokszor megállnak itt, akik erre sétálnak föl a kilátóig, hogy fényképezhessenek. Én nem tudok, mert általában szembe süt a nap, különösen ha délután járok erre. Ha a fák már felöltöztek, nem látni többé a házakat, amelyeket itt messze be és föl építettek az erdőbe (a zajuk most is hallatszik, mindig javítanak). Emitt meg egyenesen belátni egy tetőteraszra, a színes napernyők alatt mintha egy kis fürdőmedencét is odasikerítettek volna.

Most egy bukkanó következik, még jó, hogy a kis hidat, ami a vízmosáson átvisz, nemrég megreparálták; már lógtak a deszkái – pedig itt mindenképp át kell menni. A kutya bátrabb – most, hogy már kész, én is bátor vagyok. Általában szembejönnek a kirándulók, a kutya előrefut, hogy simogatást és dicséreteket arasson (rendszerint kap: „Milyen fajta vagy, te gyönyörű?”). Télen azonban vigyázni kell; ebben a kis kanyarban a felfagyás még sokáig meghúzódik, könnyen csúszóssá válhat, csúszkálnak is rendszeren. (Csak a kutya nem, ő itt is bátor.)

Ha előre kitalálom, az epizódok megszeppennek, nehezen kelnek életre. Ha hagyom őket, gyorsabban megelevenednek. Furcsa, de mintha maguk kezdenének jönni-menni, cselekedni, azt tenni, amit ők akarnak. Elkezdtem írni, és lám, a szereplőim már magukra találtak, s mintha ők diktálták volna, hogy mit írjak; ha ragaszkodom az eredetihez, mint az *avatárok*, visszabújnak a rejtekhelyükre. Legjobb, ha engedek nekik, s azt írom – arra kanyarítom a történetet -, amit ők akarnak. Mint a kutya – terelgetem valamerre, de azért a saját akarata szerint megy. A legjobb részek – vagy azok, amik után a legjobban érzem magam – éppen

ilyenek: maguk terelik a saját történetüket. Igyekszem hagyni; igyekszem, hogy ne írjak meg mindent, amit eredetileg elgondoltam, igyekszem ott abbahagyni, ameddig a mese önmagától tart.

Szereplőimnek nevük is van, persze. Milyen csodálatos az emlékezet, szinte önmaguktól beugranak a nevek, holott rég elfelejtettem őket. Különben sem vagyok valami híres nevekben (számokban még kevésbé), emlékszem, szigorlatok előtt, hogy megjegyezzem a történelem alakjait, a tanítványaimat neveztem el róluk. S most még azok neve is bejön – sokszor váratlanul -, akikről azt sem tudtam, hogy egyáltalán vannak, voltak.

S beszélnek is. Mikor néha önéletrajz akad a kezembe – kedvvel olvasok ilyesmit –, sokszor gondolom, mennyire kitalálta a párbeszédet. És most itt van: én is kitalálom. De nem, mégsem: itt hangzik a fejemben; csakugyan így mondta, így beszélt, az adott pillanatban szólalt meg. A jelenetek csúcspontja egy-egy kijelentés vagy dialógus; hihetetlen bár, de úgy tűnik, csakugyan így volt. Dialógusok suttognak, zúgnak, visszhangzanak, tolakodnak tízesével, még a hanghordozást is hallani vélem.

*

Van itt egy kis forduló, néhány lépcső segít megint, de ha valami csúszós volt az úton, akkor ez az. Hiába jelentéktelen, én is itt szoktam megcsúszni – nem egyszer le is zötyöntem -, más meg még inkább. Fölfelé menni, állítják a hegymászók, sokszor könnyebb és veszélytelenebb, mint lefelé. Ez persze nem hegymászás, csak egy erdei séta. Hasra esni itt sem lehet (vagy csak nagy ritkán), hanyatt esni annál gyakrabban, ha nem vigyázunk, vagy nem jó a cipőnk.

Pedig most már biztonságosabb környéken megyünk lefelé, a kerítés mellett, ami mellett nem akartunk följönni az imént (a többség itt sétál fölfelé). Balra tőlünk nyeles telken két ház épült, az egyiknek a lakóit Eszter még akkor ismerte, amikor itthon lakott. Jobbra, szerencsére még mindig az erdő; hisz erdőt látni jöttünk. Most már ezt is elhagyjuk, ki az útra, figyelmi kell. A Görgényi úton bukkanó balra, a kocsik hirtelen jelennek meg, és csak alig lassítanak (mondom is a kutyának). Szerencsére már tudja (Jól van, okos állat), és iszkjiri a túloldalra. Ott már várnak a lépcsők, és vissza be az erdőbe, az Apáti-szikla felé.

Most, hogy visszafelé, lefelé megyünk, mintha itt is csúszósabb lenne. Ez az egész sétából a legkényelmetlenebb, ez a néhány lépcső lefelé. A kutya ki is kerüli – fölfelé, az erdőben – én nem tudom, én itt egyensúlyozok lefelé. A lépcsők alatt balra vissza, el a barlang előtt, amelynek most be van drótozva a szája. Évekig nem volt, itt is hontalanok húzódtak meg, a fiatalabbak kezében nejlon zacskóban ragasztó, szipuztak. Most nincsenek itt, jobbra egy falépcső vezet lefelé a völgybe, arra megyünk, ha a „nagy kört” tesszük meg, vagyis a vitorlázó repülőter felé, útba ejtve azt a két háborús sírt, amin mindig van egy-két virág, egy-két gyertya. De most nem megyünk arra, most már hazafelé megyünk.

Hogy mennyire hiteles, amit leírtam, kérdés, amelyet magamnak is föltettem írás közben. Vajon nemcsak a történet kedvéért írom? Vajon nem csak a csattanó kedvéért? Egyszer már el is határoztam, hogy majd körbeküldöm az epizód szereplőinek, nyilatkozzanak ők (ha már megelevenedtek, mint az *avatárok*, még diktáltak is nekem). Közben kezembe került egy másik életrajz (ismerőse, kedvelem, bár túl sok okom nincs rá), ahol a szerző éppen így csinált. Tele lábjegyzettel és adatokkal – abba a könyvbe sem illenek, nem hogy ebbe.

Aztán, ahogy É-hoz értem – É betegségéhez és elmeneteléhez -, a gyógyszerek és kezelések miatt mégis elővettem a dosszióját. És meghökkentem: egy kivétellel valamennyi gyógyszer nevére, valamennyi dátumra, még az orvosok és nővérek közül is soknak a nevére jól emlékeztem. Ez valamennyire megnyugtató. Teljesen nyugodtnak persze sohasem lehet lenni („A szerző itt tévedett...”); de ez nem krónika. Ez szubjektív történelem.

A szikla megint, csak most túlfelől. Itt meg szoktam állni a séta végén – a kutya már sietne haza -, hogy visszanézzek. Erről a pontról (padot is tettem ide) jól látni a nyéki hegyet (inkább domb, Mátyás király egykori kedvence), egyenesen a Hárs-hegy borzas fejét, rajta fából ácsolt kilátó, mint valami leshely. A két hegy között pedig nagykovácsi dombja, rajta elszórtan házak. A parkerdő, ha térképen nézzük, minden oldalról körül van építve; jó szerencse, hogy szépen megőrizték, hogy itt maradt. Közvetlenül a közelünkben, szinte vétek nem kijönni ide, minden nap veszteség, ha nem jövünk. Most azért gyerünk már haza. Holnap majd megint kijövünk.

2011. január – február